

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Role prarodičů v neúplné rodině

Jitka Sekaninová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

Role prarodičů v neúplné rodině

Jitka Sekaninová

Vedoucí práce:

PhDr. Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Jaroslavě Hasmanové Marhánkové, Ph.D. za vstřícný přístup, cenné rady, věnovaný čas a trpělivost. Mé poděkování patří také všem participantkám za jejich ochotu zúčastnit se mého výzkumu.

Obsah

Úvod	- 1 -
1. Matky samoživitelky v ČR.....	- 4 -
1.1. Rodinné uspořádání v ČR	- 4 -
1.2. Role otce po rozvodu.....	- 6 -
1.3. Sladění soukromé a veřejné sféry	- 8 -
1.4. Ekonomická situace matek samoživitelek	- 10 -
2. Role prarodičů v současných rodinách.....	- 13 -
2.1. Porozvodová pomoc prarodičů vlastním dětem	- 15 -
2.2. Role prarodičů v životech vnoučat po rozvodu.....	- 18 -
3. Metodologie	- 22 -
3.1. Výzkumné otázky.....	- 22 -
3.2. Metody sběru dat.....	- 22 -
3.3. Kódování a analýza	- 24 -
3.4. Etické otázky.....	- 25 -
3.5. Limity práce	- 26 -
4. Zjištění	- 27 -
4.1. Přejít k samoživitelství	- 27 -
4.2. Práce a péče.....	- 29 -
4.3. Role otce po rozpadu partnerství	- 34 -
4.4. Podpora prarodičů po rozvodu dospělým dětem.....	- 36 -
4.5. Faktory ovlivňující vztah s vnoučaty	- 42 -
4.6. Vnoučata a prarodiče	- 44 -
Závěr.....	- 49 -
Použité zdroje	- 52 -

Seznam příloh.....	- 57 -
Příloha č. 1. Protokol rozhovoru s matkami samoživitelkami	- 57 -
Příloha č. 2. Protokol rozhovoru s babičkami	- 58 -
Příloha č. 3. Tabulka s informacemi o matkách samoživitelkách	- 59 -
Příloha č. 4. Tabulka s informacemi o babičkách	- 60 -
RESUMÉ	- 61 -

Úvod

Počet rodin, kde jsou děti vychovávány pouze jedním rodičem, v České republice neustále narůstá. Ze statistických výzkumů vyplývá, že v současné době se v České republice rozvádí velké množství párů, v roce 2013 se rozvedlo téměř 40 % manželství [Český statistický úřad 2015]. Z velké části rozvodů jde o páry s nezletilými dětmi [Ministerstvo spravedlnosti ČR 2012] a nutno dodat, že dítě je nejčastěji svěřováno do péče matky [Gender Studies 2011]. Z toho vyplývá, že nejvíce monoparentálních rodin¹ vzniká v čele s matkou. Kromě vysoké rozvodovosti nelze opomenout fenomén nesezdaných soužití, která jsou mnohem méně stabilní a končí častěji rozchodem, než manželství [Maříková, Vohlídalová 2011]. Rozvod a rozpad nesezdaného soužití jsou nejčastějšími důvody vzniku monoparentálních rodin.

Prarodičovství je ze sociologického hlediska stále novým tématem [Attias-Donfun, Segalen 2002: 281], které není dostatečně probádané. Téma prarodičovství se v sociologii začíná objevovat v souvislosti s otázkou tzv. krize rodiny, která je spojována s rozpadem nukleárních rodin, tedy s vysokou rozvodovostí a vznikem monoparentálních rodin. Se zvyšující rozvodovostí tak vzrůstá zájem o prarodiče, jako pečovatele [Hasmanová Marhánková 2010: 12-13]. Rozšířená rodina v době rodinné nestability může nejen podporovat funkce nukleární rodiny, ale v některých případech může tyto funkce zastupovat [Bengston 2001]. Bengston a Gauthier poukazují na to, že nestabilita mezi partnery, která vyústí rozvodem, nebo rozpadem partnerství, vede k navázání stabilnějších pout s rodinnými příbuznými [Bengston 2001: 12; Gauthier 2002: 297].

¹ Od roku 1961 do roku 2013 se počet monoparentálních rodin více než zdvojnásobil [Český statistický úřad 2013].

Prarodiče jsou všeobecně vnímáni jako ti, kdo zmírňují prožívání stresových situací, starají se o vnoučata, rozdávají rady a tvoří jakýsi základ rodiny [Denham – Smith 1989: 346]. Prarodiče v neúplných rodinách představují oporu nejen pro svá vnoučata, kterým se rozpadá rodina, ale podporují emočně i finančně své dospělé děti.

Fenoménu prarodičovství v neúplných rodinách se věnuje několik zahraničních studií [Ferguson et al. 2004; Nelson 2006; Timoten, Doyle, O'Dwyer 2009], ovšem v českém kontextu takový výzkum chybí.

Tato bakalářská práce se věnuje tématu mezigeneračních vztahů, konkrétně roli prarodičů v neúplných rodinách², které jsou tvořeny matkou a jejími dětmi. Cílem práce je pomocí kvalitativního výzkumu zjistit, jaký dopad mělo na život matek samoživitelství, s jakými obtížemi se v rámci nové role matky samoživitelky musejí vypořádat, v druhé části zjišťuji, jak prarodiče vypomáhají matkám samoživitelkám a jakým způsobem se věnují vnoučatům.

Bakalářská práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se budu věnovat situaci matek samoživitelek a prarodičovství v neúplných rodinách. U matek samoživitelek poukážu na jejich ekonomickou situaci a na problém sladění soukromé a veřejné sféry. V kapitole o prarodičích v neúplných rodinách se věnuji především podpoře dospělých dětí a péči, kterou prarodiče poskytují svým vnoučatům. V empirické části představím výzkumné otázky, metodologii, způsob analýzy a výsledky. Výsledky jsou strukturovány podobně jako teoretická část. V prvních

² Neúplná rodina je hodnotově zatížený termín. Osamělé rodičovství není vnímáno jako dostatečně zodpovědné rodičovství, tedy lze to chápat i tak, že neúplná rodina není tak „dobrá“ jako úplná. K tomuto vnímání neúplné rodiny přispívá také negativní stereotypní představy o osamělých matkách. Pokud osamělé matky nepracují, jsou vnímány jako paraziti na sociálním systému, pokud pracují, nenaplní ideál správného mateřství [Dudová 2007b: 41-42]. I přesto, že jsem si vědoma problematičnosti a negativního vnímání tohoto pojmu, rozhodla jsem se pro jeho používání. V této práci je termín neúplná rodina pojímán bez negativních konotací, a vyjadřuje pouze fakt, že rodina je tvořena pouze jedním rodičem a jeho dětmi.

kapitolách prezentují situaci samoživitelství a jak ji matky samoživitelky pojmají, co pro ně představuje, s jakými problémy se setkávaly a setkávají, v dalších kapitolách se věnují prarodičům v neúplných rodinách. V této části se věnují podpoře ze strany prarodičů, která je směřována rozvedeným dcerám, v neposlední řadě se věnují vztahu prarodičů a vnoučat.

1. Matky samoživitelky v ČR

Matky samoživitelky jsou všechny ženy, které společně se svými dětmi žijí ve společné domácnosti, bez partnera, z důvodu rozpadu partnerství nebo manželství. Skupina matek samoživitelek je často chybně chápána jako homogenní skupina. V českém prostředí je na matky samoživitelky nahlíženo negativně. Pokud nepracují, jsou vnímány jako paraziti na sociálním systému, pokud naopak pracují, jsou chápány skrze optiku intenzivního mateřství jako špatné matky [Dudová 2007b: 41-42]. Ačkoliv matky samoživitelky a jejich rodiny patří k jedné z nejrizikovějších skupin ve smyslu ohrožení chudobou [Hasmanová Marhánková 2011: 4], rozhodně se nejedná o homogenní skupinu. Na matky samoživitelky je třeba nahlížet skrze konkrétní sociální kontext, jehož jsou součástí [Dudová 2009: 756].

V následující kapitole se budu věnovat typům rodinného uspořádání v České republice, jaká očekávání se pojí s rodičovskými rolemi a zda matky samoživitelky naplňují ideál dobré matky, budu se věnovat i roli otce po rozpadu partnerství. Dále popíšu, jak ženy kombinují soukromou a veřejnou sféru a jaké možnosti ženy volí pro úspěšné sladění těchto dvou sfér. V neposlední řadě se budu zabývat ekonomickou situací matek samoživitelek, která je často nepříznivá.

1.1. Rodinné uspořádání v ČR

Rodina je genderovanou institucí, ve které jsou kladeny odlišné nároky na muže a na ženu. Zatímco otec je vnímán jako živitel rodiny, matka je považována za primární pečovatelku, která zároveň zajišťuje běžný chod rodiny. Na první pohled se zdá, že se vstupem žen na pracovní trh začalo docházet k nabourávání tradičních představ o tom, co zastává muž a co žena v rodině. Ovšem jak ukazuje práce Maříkové, Křížkové a Vohlídalové, česká

společnost stále zastává tradiční dělbu uvnitř rodiny, i přestože na první pohled se zdá, že rodina nepředstavuje tradiční model rodinného uspořádání [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012].

Práce Křížkové, Maříkové a Vohlídalové se zabývá čtyřmi typy rodinného uspořádání – muž jako hlavní živitel, žena jako hlavní živitelka, spoluživitelé, rodiče praktikující střídavou péči. Až na typ střídavé péče, kde je patrné rozvolňování genderových rolí, neboť jak muži, tak ženy zastávají roli živitelskou a pečovatelskou, v ostatních typech soužití je patrné dodržování (alespoň částečné) tradiční dělby práce [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012].

V případě mužského živitelství dochází k naplnění společenských očekávání o tom, co muž a žena v rodině vykonávají. Muž naplňuje svou roli živitele rodiny, tedy ekonomicky zajišťuje chod rodiny a zároveň má na starosti rozhodování o „velkých nákupech“ a investování, jako jsou například nákup auta či výběr hypotéky. Díky jeho pracovnímu vytížení nemá dostatek času na péči o děti, nebo aby se vyšší mírou podílel na domácích pracích. Žena naopak představuje hlavní pečovatelku, která nese zodpovědnost za péči o dítě, ale také zajišťuje chod rodiny od každodenních nákupů přes úklid, vaření až po žehlení [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 100-122].

V situaci, kdy žena je hlavní živitelkou anebo spoluživitelkou, nedochází k rovnoměrnému rozdělení práce uvnitř rodiny. Je očekávatelné, že s ekonomickou aktivitou ženy dojde k rozdělení práce v domácnosti rovnoměrně mezi partnery, ovšem k tomu v praxi nedochází. I přesto, že muži se na domácích pracích podílejí ve vyšší míře, tato aktivita zůstává více na ženách. I v modelu spoluživitelství a ženy hlavní živitelky je žena stále ta, která má primární zodpovědnost za výchovu dítěte, a je vnímána jako expertka na péči o dítě [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 134-207].

V případě žen hlavních živitelek a spoluživitelek (a samoživitelek) dochází k uvědomování si rozporu mezi rolí matky a zaměstnankyně. Ženy si jsou vědomy toho, že nenaplnují společenská očekávání o tom, co znamená být dobrá matka. V souladu s tradiční normou je dobrá matka ta, která se intenzivně věnuje dítěti a stará se o domácnost, naopak špatnou matkou je kariéristka, která zanedbává rodinu kvůli placené práci [Kiczková 2011: 15]. U žen tak může docházet k pocitu nenaplnění své role, anebo ke stigmatizaci okolím. Některé studie prokazují, že stigmatizace ze strany okolí je směřována spíše ke spoluživitelkám, které jsou viděny jako příliš peněz chtivé, zatímco matky samoživitelky jsou této stigmatizace zbaveny z důvodu nemožnosti volby [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012: 204-205; Christopher 2012: 85]. Na druhé straně i přes nabourávání tradičních představ o tom, co by matka v rodině měla zastávat, přináší práce matkám sebenaplnění, seberealizaci, pocit nezávislosti a kontakt s ostatními dospělými, který je důležitý především pro matky samoživitelky [Christopher 2012: 90]. Pracující matky (ať už výhradní živitelky rodiny anebo spoluživitelky) praktikují extenzivní model mateřství. To znamená, že jsou hlavními pečovatelkami svých dětí, i přesto, že s nimi netráví tolik času, kolik by se očekávalo. [Christopher 2012: 83-87].

1.2. Role otce po rozvodu

Stát se matkou samoživitelkou znamená, že nejen matka přijde o svého partnera/manžela, ale zároveň dítě přijde o intenzivní přítomnost otce. V drtivé většině případů je dítě po rozvodu svěřeno do péče matky. Například za rok 2011 bylo z 90 % svěřeno dítě do péče matky [Justice.cz 2011]. Po rozvodu tak velmi často dochází k redukci stráveného času otce s dítětem, někdy až k úplnému ukončení styku. Práce Dudové představuje některé mechanismy, které vedou k narušení, oslabení či úplnému ukončení styku otce s dítětem [Dudová 2007a: 20]. V následující kapitole se budu věnovat pouze případům,

kdy dítě je svěřeno do výhradní péče matky, a proto následující text nelze vztáhnout na všechna rodinná uspořádání v České republice.

Po rozvodu je role otce většinou redukována na roli živatele, tzn., že mají povinnost platit výživné na děti a mají značně omezený časový interval (stanovený soudem), který mohou věnovat dětem. Otcům není umožněno, aby se plně angažovali v životech svých dětí, což může vést k postupné redukci zájmu otce o dítě. Dalším aktérem, který ovlivňuje vztah otce a dítěte, je matka. V období partnerství je nepřítomnost otce z důvodu profesních povinností vnímána jako součást jeho role. V době nepřítomnosti partnera tak matka představuje jednotu manželského páru, tedy i otce. Zpřítomnění partnera nastává ve chvíli, kdy matka komunikuje s dítětem a vysvětluje mu, že otec není doma z důvodu pracovních povinností. Ovšem s rozpadem vztahu může matka otce přestat prezentovat, jeho finance se stávají neviditelnými a tím i role otce. K tomu dochází, když žena odmítne zprostředkovat dítěti roli otce jako živatele, tedy přestane s dítětem komunikovat o otci a o jeho živitelské roli [Dudová 2007a: 21-25]. K podobnému závěru ve své studii dochází i Nelson, když poukazuje na snahu matek samoživitelek chránit otcovská práva a privilegia před ostatními členy rodiny, čímž dochází ke zviditelňování otcovské role, ačkoliv není přítomen [Nelson 2006: 788]. Ovšem i samotný otec má možnost ovlivnit vztah s dítětem po rozpadu partnerství. Negativní ovlivnění vztahu nastává v případě, kdy otec odmítne živitelskou roli a placení výživného na dítě, které je muži často považováno za „kapesné“ pro ženu. Pozitivní vliv na vztah nastane ve chvíli, kdy otec se identifikuje s rolí otce živatele a mimo soudně nařízeného výživného platí i něco navíc. Například tím, že dítěti koupí zmrzlinu, nebo nějaké oblečení, zviditelňuje svou živitelskou roli [Dudová 2007a: 21-25].

To, jaký je otec pečovatel, je dalším faktorem, který ovlivňuje vztah otce s dítětem. Po rozvodu dochází k omezení každodenního kontaktu, a otec má

vymezen určitý časový úsek v týdnu, v měsíci (zpravidla 2 víkendy v měsíci) pro péči o dítě. Po tu dobu se stává výhradním pečovatelem a v případě, že nedeleguje jinou osobu, která by se o dítě postarala, má možnost se svým dítětem prohloubit vztah. Důležitým determinantem je kvalitní bydlení, které je podmínkou pro pobývání dítěte u otce, v případě, že takové bydlení nemá, dochází k omezení kontaktu [Dudová 2007a: 27-29].

Budování blízkého vztahu otce s dítětem hraje díky omezenému styku po rozvodu důležitou roli. Otcové se mimo návštěvy snaží být se svými dětmi ve spojení (např. telefonicky, emailem) a hlavně se snaží, aby dítě cítilo, že otec tu pro něj je, když cokoliv bude potřebovat. Tento přístup otce pozitivně ovlivňuje jeho vztah s dítětem. V opačném případě, když otec přestane jevit zájem o své dítě, dochází k ochabování a narušení jejich vztahu [Dudová 2007a: 33-35].

Je patrné, že otcové po rozvodu mají nerovný přístup k dítěti a jsou tak znevýhodněni [Dudová 2007a: 38], na druhé straně, velká část toho, jaký vztah se svým dítětem budou mít, závisí především na nich.

1.3. Sladění soukromé a veřejné sféry

S rozpadem partnerství přebírají ženy veškerou zodpovědnost za ekonomický chod rodiny a zároveň zůstávají hlavní pečovatelkou [Dudová 2009: 757], což přináší komplikace při sladování soukromé a veřejné sféry.

Jednu z klíčových rolí pro úspěšně sladění soukromé a veřejné sféry představuje flexibilita v zaměstnání [Hasmanová Marhánková 2011: 7], tzn., že žena má možnost přizpůsobit si pracovní dobu, pracovat z domova, anebo být zaměstnána na částečný úvazek [Křížková 2007: 65]. Při výběru práce není flexibilita v zaměstnání jediným determinantem úspěšného sladění rodinného a pracovního života, ale žena zohledňuje vzdálenost zaměstnání od místa

bydliště, přístup zaměstnavatele, možnost seberealizace a finanční ohodnocení. Na druhé straně pracovní pozice, která tato kritéria (vyjma seberealizace) splňují, jsou často málo finančně ohodnocená [Hasmanová Marhánková 2011: 7]. Podobné to je i v případě flexibility v podobě práce na zkrácený úvazek, který nepředstavuje pro ženu jako jedinou živitelku domácnosti dostatečně vysoký plat, který by pokryl veškeré rodinné výdaje. Tento fakt potvrzuje Christopher ve své studii, kde poukazuje na to, že vdané ženy často volí práci na částečný úvazek, zatímco matky samoživitelky tuto volbu nemají a pracují na plný úvazek [Christopher 2012: 82, 85]. Pokud je žena stále na rodičovské dovolené, částečný úvazek je vhodný způsob přivýdělku k rodičovskému příspěvku³. Rodiče, kteří by tuto možnost rádi využívali, se v praxi setkávají s problémy v podobě nedostatku částečných úvazků a nedostatku zařízení pro péči o děti mladších tří let [Křížková 2007: 62].

Na českém trhu práce existuje několik bariér, kterým matky samoživitelky musejí čelit, a které jim znesnadňují hledání vhodné práce, jež by jim umožnila lépe sladit soukromou sféru s veřejnou. Ženy na trhu práce mají nižší příjem, než muži [Hasmanová Marhánková 2011: 4-6], tento rozdíl je způsoben především horizontální a vertikální segregací pracovního trhu podle pohlaví [Křížková, Penner, Petersen 2008: 63]. Handicapem pro ženu matku je samotné mateřství [Křížková 2007: 63], v případě matek samoživitelek je toto znevýhodnění ještě zdůrazněno nepřítomností partnera. Pro zaměstnavatele je to varovný signál, že matka samoživitelka bude často nepřítomna na pracovišti (například z důvodu nemoci svých dětí a dalších povinností, které jsou s nimi spojeny), a velmi obtížně bude naplňovat ideál dobré zaměstnankyně. Ačkoliv již v roce 1999 vyšla novela, která nařizuje rovnost stejného odměňování mužů a žen [Křížková, Penner, Petersen 2008: 58] a od

³ Do roku 2004 nebylo možné při rodičovské dovolené pracovat. Pokud se rodič rozhodl pro ekonomickou aktivitu v období rodičovské dovolené, vyplácení rodičovského příspěvku se pozastavilo. Od roku 2004 je možné pobírat rodičovský příspěvek a zároveň být i ekonomicky aktivní [Křížková 2007: 62].

roku 2001 existuje zákon o zákazu diskriminace a diskriminačních otázek při přijímání do zaměstnání [Křížková 2007: 63], v praxi nerovnost v odměňování existuje, stejně jako diskriminace při přijímacích pohovorech. Dalším znevýhodněním na trhu práce je nižší vzdělání, kterého matky samoživitelky dosahují častěji, než vyššího [Hasmanová Marhánková 2011: 4-6].

Křížková poukazuje, že nejúspěšnější formou (úspěšnější než flexibilita zaměstnání) sladění soukromého a veřejného života je partnerská dělba práce a péče o dítě [Křížková 2007: 65]. Z důvodu absence partnera je tato strategie nemožná. Ženy však mohou využít služeb vně rodinu, která zajistí péči o děti a domácnost. Péči o dítě může nabízet zaměstnavatel v podobě firemních školek, ale i veřejná zařízení, jako jsou jesle, školka, školní družina, placená soukromá služba (chůva), ovšem stejně tak důležitou roli hrají prarodiče (viz kapitola 2.1. Porozvodová pomoc prarodičů vlastním dětem) a další rodinní příslušníci [Křížková 2007: 63]. Pro matky samoživitelky bývá soukromé hlídání finančně nedostupné, a proto se obracejí na rodinné členy [Christopher 2012: 86], anebo veřejná zařízení. Stejně finančně nedostupné je využití soukromých služeb, které zajistí chod domácnosti.

1.4. Ekonomická situace matek samoživitelek

Z výše zmíněné kapitoly vyplývá, že matky samoživitelky řeší problém sladění soukromé a veřejné sféry, ale také čelí diskriminaci na trhu práce, která ústí v horší postavení na pracovním trhu, a ta je spojena s nižším finančním ohodnocením. Rozpad partnerství je příčinou poklesu životního standardu žen [Teachman, Paasch 1994: 64]. Žena přichází s odchodem partnera/manžela o jeden významný zdroj příjmů, a je postavena do role výhradní žitelky rodiny. Ačkoliv ženy jsou před rozpadem partnerství často ekonomicky aktivní, nicméně jejich plat je vnímán jako druhotný [Dudová 2009: 771].

Typ rodinného uspořádání před rozpadem partnerství má vliv na to, jak ženy hodnotí svou ekonomickou situaci. Pokud partneři před rozpadem vztahu praktikovali tradiční rodinný model, kde žena je primární pečovatelkou a muž živitelem, ženy si v nové roli samoživitelky připadaly velmi chudé (ačkoliv ve srovnání s ostatními na tom mohou být výrazně lépe). Naopak ženy, které zajišťovaly před rozpadem partnerství většinu příjmů rodiny, mohou odchod partnera vnímat jako ekonomickou úlevu [Dudová 2009: 768]. Je patrné, že pokles životní úrovně pociťují především ženy, které do doby rozpadu zastávaly role primární pečovatelky. Pro ženy tak rozpad partnerství znamená ztrátu hlavního rodinného příjmu, a zároveň musejí převzít novou roli primární živitelky rodiny. Ženy, které do doby rozpadu partnerství zastávaly roli pečovatelky, vnímají pokles životní úrovně jako mnohem větší, než ženy, které i v době partnerství zajišťovaly velkou část příjmů. Kuchařová poukazuje na to, že subjektivní spokojenost s životní úrovní je závislá na vzdělání, profesním statusu a míře ekonomické aktivity. Ekonomická aktivita ženy je ovlivněna věkem nejmladšího dítěte, neboť to má vliv na to, jak se žena může zapojovat na trhu práce [Kuchařová 2007: 21].

Ovšem jak poukazuje práce Dudové, pro většinu matek samoživitelek představuje nově nastalá situace ekonomické problémy. Nejtěžší období samoživitelství je bezprostředně po rozpadu partnerství, kdy ženy ještě nemají situaci plně pod kontrolou. Ženy často musí hledat nové zaměstnání, které umožní sladění pracovního života s rodinným, nebo pro zvýšení rodinného příjmu shánějí různé formy brigády. Mnoho žen musí vyřešit bydlení ať už v podobě společného bydlení u rodičů, nebo hledání nového finančně výhodnějšího. V neposlední řadě všechny matky řeší výživné na děti. Není tak divu, že pro ženy jde o velmi stresové období plné nejistoty. Často trvá i rok, než ženy získají nad svou finanční situací kontrolu [Dudová 2009: 769].

Ženy v roli jediné živitelky rodiny nemají často dostatek peněz, aby pokryly celý chod domácnosti. Jednu z největších položek výdajů matek

samoživitelek představují náklady spojené s bydlením. Rodina s jedním rodičem potřebuje stejný prostor jako dříve, nicméně jeden plat (mužův) chybí. Matky samoživitelky musí dále platit poplatky za školku, nebo výdaje, které jsou spojené se školou. Ve chvíli, kdy poplatí všechny tyto výdaje, ženám nezbyde příliš peněz na potraviny [Dudová 2009: 770]. Navíc díky této situaci, kdy nemají dostatek financí, aby pokryly měsíční chod domácnosti, je téměř nemožné, aby si mohly vytvořit úspory [Dudová 2009: 769], které využijí v tíživější situaci, nebo v období nečekaných výdajů.

Kvůli špatným ekonomickým podmínkám ženy volí různé strategie, které umožní zlepšit ekonomický chod domácnosti. Radka Dudová identifikovala 5 strategií. To, jakou strategii ženy zvolí, závisí do jisté míry na věku nejmladšího dítěte, ale například i na vzdělání [Dudová 2009: 775]. První z nich je návrat a podpora původní rodiny. Návrat matek samoživitelek k vlastním rodičům představuje snížení financí, které jsou spojené s vlastním bydlením či pronájmem. Navíc prarodiče představují pomoc matkám samoživitelkám v podobě hlídání vnoučat, což jim umožňuje chodit do zaměstnání [Dudová 2009: 771].

Další dvě strategie se týkají pracovní aktivity. Ženy zvýší časový rozsah práce, tzn., že vedle hlavního pracovního poměru si ženy najdou vedlejší úvazek. Vedlejší úvazek nepředstavuje většinou lukrativní zaměstnání, jde spíše o nekvalifikovanou práci, kterou je možné vykonávat po večerech anebo z domova. Druhou možností je naopak zvýšení kvalifikace, což ženám umožní získat zaměstnání, které je finančně lépe ohodnocené [Dudová 2009: 772-773]. Na druhé straně další vzdělávání je ovlivněno dosavadním vzděláním, a proto ženy s nižším vzděláním méně často volí tuto formu strategie, neboť čelí více bariérám. Nelze opominout ani fakt, že ženy samoživitelky z důvodu časové vytíženosti spojené s rodinnými povinnostmi, ale i pracovními, nemají dostatek času, který by mohly věnovat rozšiřování kvalifikace a vzdělání [Kuchařová 2007: 47].

Sociální příjmy a pomoc státu představují další strategii, na kterou se však ženy příliš nespolehají. V případě, kdy ženy začaly pracovat, ztrácely nárok na sociální dávky [Dudová 2009: 772-773]. Kuchařová poukazuje na to, že většina žen vyjadřuje nespokojenost se současným sociálním systémem a zdůrazňují požadavek po zlepšení státní politiky ve prospěch neúplných rodin. Na druhé straně poukazuje na důležitost a nepostradatelnost těchto dávek pro ženy. Mezi nejdůležitější pomoc ze strany státu patří rodičovský příspěvek, sociální příplatek, přídavky na děti, nebo doplatek životního minima [Kuchařová 2007: 20-21]. Poslední strategií obživy je vstup do nového manželství. Tato strategie je ženami využívána nejméně [Dudová 2009: 773].

V neposlední řadě i otcové se finančně podílejí na výchově dítěte, což představuje další zdroj příjmů pro matku samoživitelku. V České republice je ale výše výživného poměrně nízká. Doporučená částka, kterou by měl otec platit, je stanovena přibližně kolem 20 % jeho platu. V praxi ale tato částka bývá mnohem nižší. Dle Dudové se výživné na 5leté až 10leté dítě pohybuje kolem 1 000 Kč až 2 000 Kč. Dalším úskalím spojeným s vyplacením alimentů je, že otcové často odmítají platit výživné na děti, a to i z důvodu, že výživné na děti vnímají spíše jako kapesné pro ženy [Dudová 2003: 12].

2. Role prarodičů v současných rodinách

Prarodičem se jedinec stává v momentě, kdy jeho dítě se stane rodičem. První zkušenost v euroamerické společnosti s prarodičovstvím nastává průměrně mezi 48. a 52. rokem života [Attis-Donfun, Segalen 2002: 284]. Díky dobré zdravotní péči [Hasmanová Marhánková 2010: 12-13] se věk seniorů prodlužuje, což jim umožňuje vidět svá vnoučata vyrůstat často až do věku, kdy se stávají dospělými [Attis-Donfun, Segalen 2002: 284].

Dnešní prarodiče mají se svými vnoučaty vřelejší vztahy, než tomu bylo v minulosti. Ovšem napříč prarodiči je velká variabilita, od těch, jež plně

zastávají roli prarodiče, až po ty, kteří tuto roli odmítají. To, jakým prarodičem se jedinec rozhodne být, je jeho svobodnou volbou [Attis-Donfun, Segalen 2002: 284-285]. Gauthier rozděluje prarodiče na 3 skupiny, podle intenzity zapojení – *prarodiče zastupující rodiče, aktivní prarodiče v mnoha sférách sociálního života, pasivní prarodiče*. První skupina je typická velkou frekvencí kontaktu s vnoučaty, zatímco pasivní prarodiče se svými vnoučaty vidí jen minimálně anebo vůbec. Skupina aktivních prarodičů se se svými vnoučaty nevidá tak často, a to z důvodu, že kromě prarodičovství naplňují i další sociální role [Gauthier 2002: 300-306]. V českém prostředí bylo identifikováno také několik typů naplňování prarodičovské role dle četnosti zapojení do péče o vnoučata a četnosti kontaktu těchto generací – *babička jako zaměstnání, babička na telefon, babička jako vynucená pomoc, babička na zážitky, babička jako návštěva, nepřítomní prarodiče* [Hasmanová Marhánková, Štípková 2014].

Hamplová poukazuje na to, že míra zapojení prarodičů je ovlivněna rodinnou kulturou dané země a očekáváními spojenými s rolí prarodiče. Vyvrací tak teorie, které vychází z poptávky po hlídání vnoučat prarodiči. Podle těchto teorií je tato poptávka vyšší v případě, že matky nastupují brzy na pracovní trh, nebo není dostatek zařízení, které by poskytovaly péči o malé děti. Jinými slovy je poptávka ovlivněna nastavením a fungováním institucí daných zemí. Hamplová na základě komparace několika evropských zemí zjišťuje, že země vykazují podobnou míru zapojení prarodičů do péče o vnoučata, i přesto, že institucionální nastavení zemí bylo odlišné [Hamplová 2014].

V českém kontextu můžeme hovořit o prarodičích jako o aktivních participantech na výchově a péči o vnoučata, na druhé straně je třeba zmínit trend aktivního stáří. Vnoučata jsou nepochybně velmi důležitou součástí života seniorů, nicméně netvoří jejich jedinou část. I senioři mají své zájmy, aktivně tráví svůj volný čas, nebo jsou stále aktivní na trhu práce [Attis-Donfun,

Segalen 2002: 284; Hasmanová Marhánková 2010: 12-23]. Hamplová naopak dochází k závěru, že čeští prarodiče nehledají vnoučata tak často, a v případě, že hlídají, nelze mluvit o příliš intenzivním zapojení do péče. Toto zjištění se týká především prarodičů malých vnoučat do věku tří let. Přiklání se tak k variantě, že v České republice ženy využívají tříleté mateřské dovolené, a tedy není potřeba, aby prarodiče hlídali. Žena po dobu, kdy není aktivní na trhu práce, má dostatek času, aby se svým dětem věnovala [Hamplová 2014: 38].

Bengston poukazuje na to, že s vyšší rodinnou nestabilitou se zvyšuje stabilita mezigeneračních pout v rozšířené rodině, kam řadíme i prarodiče [Bengston 2001: 12]. Následující kapitola ukáže, že prarodiče v monoparentálních rodinách hrají důležitou roli, a to nejen v životech vnoučat, ale i v životech dospělých dětí, které se po rozpadu partnerství ocitají v nové a ne příliš lehké situaci.

2.1. Porozvodová pomoc prarodičů vlastním dětem

Po rozvodu hrají prarodiče důležitou roli v životech svých dětí, protože jim poskytují různé typy pomoci, které jim umožňují se s novou situací lépe vyrovnat. Prarodiče lze chápat jako finanční, emoční a praktickou podporu, která zahrnuje spolubydlení tří generací (prarodičů, rodičů a vnoučat), péči o vnouče anebo poradenství, které se může týkat například administrativy spojené s rozvodovým řízením, anebo informace týkající se spravování a placení vlastního živobytí. Je typické, že prarodiče poskytují více typů podpory najednou [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 70].

Emoční podporu lze vnímat jako významnou formu pomoci. Prarodiče jsou si vědomi stresového zatížení, které následuje během rozvodu, ale i dlouho po něm. Z toho důvodu se tato podpora stává dlouhodobou. I přesto, že emoční podpora patří mezi nejrozšířenější formy pomoci, prarodiče ji

hodnotí jako nejobtížnější [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 83-88]. Paradoxem je, že prarodiče dlouho nevědí o manželských/partnerských problémech [Ferguson et al. 2004: 79], a proto své děti emočně nemohou podporovat, ačkoliv by tak dělali, kdyby o problémech věděli. Naopak nejméně rozšířenou formou pomoci je praktická pomoc zahrnující poradenský servis ze strany prarodičů [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 83].

Do jaké míry poskytují prarodiče finanční podporu, je závislé na jejich ekonomické situaci. Pokud ale možnost mají, snaží se finančně vypomoci, jak je to jen možné. Prarodiče poskytují tento typ podpory především za účelem pomoci svým dospělým dětem s finanční situací, která se po rozpadu partnerství zhoršila a chtějí udržet životní standard rodiny, který měla před rozpadem partnerství. Jak poukazují Timonen, Doyle a O'Dwyer, prarodiče nejčastěji kupují vybavení do bytu, platí prázdninové pobyty, auto či další zboží a služby [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 74]. Ferguson, Douglas, Lowe, Murch a Robinson rozdělují ekonomickou podporu podle ekonomické situace prarodičů. Prarodiče, kteří mají nižší socioekonomický status, kupují například jídlo, z části platí výdaje na elektřinu, anebo přispívají penězi vnoučatům na potřebné věci do školy. Prarodiče s vyšším socioekonomickým statusem si mohou dovolit svým dětem a vnoučatům kupovat různé vybavení do bytu, dovolené, anebo přispívat konstantní finanční částkou [Ferguson et al. 2004: 106].

Společné bydlení generace prarodičů, rodičů a vnoučat lze chápat jako další formu ekonomické podpory. Díky společnému bydlení dochází ke snížení nákladů na bydlení. Zároveň ze společného bydlení vyplývá další výhoda v podobě zapojení prarodičů do péče o vnoučata. Ovšem společné bydlení vyžaduje omezení svobody a různých zvyků na straně prarodičů i jejich dětí [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 76-77]. Přestože společné bydlení představuje velkou pomoc monoparentální rodině v podobě finanční úlevy, ale

i hlídání vnoučat prarodiči, ne vždy se jedná o harmonický a bezkonfliktní proces.

Nelson poukazuje na úskalí společného bydlení prarodičů s dcerami a jejich dětmi. Dcery mají pocit, že v některých případech se jim matky příliš zapojují do výchovy jejich dítěte a vměšují se do jejich rodičovské role. Pro matky je důležité, aby byla viditelná hranice mezi babičkou a matkou. Matka je výhradní osobou, která má právo rozhodovat o jejím dítěti, tedy co její dítě ještě může a co ne [Nelson 2006: 787-788]. Sarkisian poukazuje na ambivalentnost vztahu matek samoživitelek se svými rodiči, kdy na jedné straně vyjadřují pocity vděčnosti vůči svým matkám, které jim pomáhají, na druhé straně si chtějí udržet svoji roli matky, do které jim nikdo nebude zasahovat. Matky nechtějí dovolit, aby prarodiče zasahovali příliš do práv a privilegií rodičovské role, neboť tato práva a privilegia jsou vyhrazena otci, ačkoliv v domácnosti není přítomen. Dle Sarkisian je toto chování matek založeno na ideálu o standardní severoamerické rodině, která je tvořena otcem a matkou. Díky ponechání těchto práv otci dochází k jeho zviditelňování v rodině v době jeho nepřítomnosti, nebo je toto místo ponecháno pro budoucího přítele matky [Sarkisian 2006: 807-808].

Role prarodičů jako pečovatelů je pro matky samoživitelky obzvláště důležitá podpora, neboť když prarodiče převezmou roli pečovatelů, matky samoživitelky mohou chodit do práce, čímž prarodiče umožní lepší sladování soukromé a veřejné sféry. Nejen matky samoživitelky lépe kombinují veřejnou sféru se soukromou, ale hlídání prarodiči představuje pro ně i ekonomickou úlevu. Ve chvíli, kdy se matky samoživitelky nemohou spolehnout na rozšířenou rodinu, musely by vyhledat soukromé hlídání, které pro ně bývá často finančně nedostupné [Christophet 2012: 86]. V českém kontextu se zdá být pečovatelská role prarodičů nejdůležitější v období, kdy je matka stále na rodičovské dovolené. V České republice je velmi malý počet veřejných zařízení, která by poskytovala hlídání dětí do 3 let (kapacita pouze pro 9 %

dětí) [Křížková 2007: 62]. Bez pomoci prarodičů by matky mohly jen velmi obtížně (během rodičovské dovolené) nastoupit na brigádu, nebo částečný úvazek. Tento fakt potvrzuje i to, že matky samoživitelky využívají mnohem častěji výpomoci prarodičů, než matky z úplných rodin. Pouze v období od šestého do jedenáctého měsíce věku dítěte je zapojení prarodičů mírně vyšší v úplných rodinách, od jednoho roku dítěte je však vyšší zapojení prarodičů v neúplných rodinách [Höhne et al. 2010: 75].

S pečovatelskou rolí prarodičů často dochází k tomu, že do jisté míry převezmou rodičovské povinnosti, jako jsou například doprovázení a vyzvedávání ze škol a školek, příprava jídla, koupání atd. [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 140-141]. Převzetí rodičovské role prarodiči však může vyvolat konfliktní situace (viz výše) [Nelson 2006: 787-788].

2.2. Role prarodičů v životech vnoučat po rozvodu

I děti jsou součástí rozvodového procesu a přihlížejí k tomu, jak se jim rozpadá rodina. V takovém případě může dítě mít pocit, že neví, kdo je ještě součástí jeho rodiny a kdo už ne. Prarodiče se v této situaci snaží dítě ujistovat, že i přesto, že rodiče se rozešli, nemění to nic na tom, kdo jsou jeho prarodiče. Snaží se, aby vnoučata se účastnila různých rodinných událostí, oslav atp. V tomto případě prarodiče zmírňují dopady rozvodu na vnouče, na druhé straně je to i jedna ze strategií, jak zabránit ztrátě kontaktu mezi generací prarodičů a vnoučat. Tento typ podpůrné role prarodičů je patrný především ze strany prarodičů, kdy jejich dospělý syn/dcera není hlavním pečovatelem [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 133-134].

Emoční podpora je způsob, kterým se prarodiče snaží docílit zmírnění stresu. Snaží se s vnoučaty mluvit o rozvodu a dát jim najevo, že s vnoučaty soucítí a chápou je [Douglas, Ferguson 2003: 51]. To, jak s vnoučaty jednají, je do jisté míry ovlivněno věkem. U starších vnoučat volili prarodiče upřímný

rozhovor o rozvodu rodičů, zatímco u mladších vnoučat si nevěděli příliš rady, jak složitost rozvodu jednoduše vysvětlit [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 134-136].

Prarodiče usilují o vytvoření příjemného prostředí pro svá vnoučata, které je rozptýlí od myšlenek spojených s rozpadem rodiny. Snaží se, aby vnoučata nemyslela na rozvod/rozchod svých rodičů, a volí různé strategie, jak toho dosáhnout. Chodí s nimi na procházky, účastní se sportovních akcí a jezdí s nimi na prázdniny. Často se objevuje srovnání prarodičovské role s rodičovskou. Prarodiče oproti rodičům jsou vnímány jako ti, kteří vnoučata rozmazlují. V neposlední řadě jsou si prarodiče vědomi faktu, že mají více času na vnoučata, než měli na vlastní děti [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 137-138].

Charakteristické je častější zapojení prarodičů ze strany matky do péče o vnoučata než před rozvodem. V případě společného bydlení (generace prarodičů, rodičů a vnoučat) je zapojení prarodičů do péče o to intenzivnější z důvodu každodenního kontaktu. Společné bydlení znamená pro prarodiče podílet se na činnostech, které by normálně nedělali. Do jisté míry přebírají rodičovskou zodpovědnost. Připravují vnoučatům jídlo, krmí je, koupou je, nebo vyzvedávají ze škol a školek [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 103, 140-141]. Ovšem tato situace může nastat i v případě, že generace nežijí pospolu [Douglas, Ferguson 2003: 45].

Výzkumy poukazují na to, že babičky jsou mnohem aktivnějším prarodičem, než jsou dědečkové, a více se zapojují do péče a aktivit spojených s vnoučetem [Douglas, Ferguson 2003: 45, Hasmanová Marhánková 2010: 11-12]. To je v souladu se společenským očekáváním, kdy od babičky se spíše očekává, že bude kontinuálně pokračovat ve své pečovatelské roli matky a péči bude aktivně poskytovat i vnoučatům [Hasmanová Marhánková 2010: 11-12].

Gender jak vnoučete, tak prarodiče má vliv na jejich vztah. Jak některé studie ukazují, babička s vnučkou, stejně jako vnuk s dědečkem mají k sobě o něco blíže, než babička s vnukem a vnučka s dědečkem [Dubas 2001; Goodsell, Bates, Behnke 2011]. Babičky nejčastěji vystupují v roli babičky vychovatelky a hospodyně, kdy během péče o vnouče musí stíhat i práci v domácnosti. U babiček je tak častější vytváření časového managementu, pro úspěšnou kombinaci práce v domácnosti s péčí o vnouče. Dědeček ztělesňuje mužské role [Horsfall, Dempsey 2013: 10-11]. Je typické, že dědečkové se svým vnoučatům věnují více, než se jako otcové věnovali svým dětem. Je to způsobeno tím, že v době, kdy byli otcové, nebylo na děti příliš času z důvodu profesních povinností [Attias-Donfut, Segalen 2002: 286].

Když prarodiče hlídají svá vnoučata, nejčastěji s nimi hrají různé hry, berou je ven na procházky, vyprávějí vnoučatům rodinné historky a snaží se děti vést ke sportu a různým zálibám. Prarodiče hrají důležitou roli v rámci socializace vnoučat. Dědeček se většinou zapojuje do aktivit, jako jsou venkovní sporty, počítání, procházky v přírodě atp., babičky se zapojují především do ženských aktivit, které jsou spojeny s domácností a jejím chodem [Douglas, Ferguson 2003: 50; Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 132-133]. Je viditelné genderové rozdělení rolí, které odpovídá společenskému očekávání o tom, co by měl dělat muž a co žena. V rámci toho představují pozitivní rolový model pro vnoučata. Dědeček vnoučatům předává schopnosti a vědomosti, které se liší od babiččiných [Horsfall, Dempsey 2013: 10]. Prarodiče navíc mohou svými činy a svým přístupem motivovat vnoučata určitým směrem [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 139].

Jsou však další determinanty, které mají vliv na zapojení prarodičů do péče o vnoučata. S vyšší geografickou vzdáleností se snižuje četnost vídání prarodičů s vnoučaty [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 117], více se zapojují mladší a zdravější prarodiče [Hamplová 2014: 36], nejdůležitějším

determinantem, kterému se věnuje mnoho studií, je vliv střední generace [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009 92-114].

Střední generace (generace rodičů) má pravděpodobně nejsilnější vliv na četnost vídání a vztah prarodičů s vnoučaty. Rodič, kterému je dítě svěřeno do péče, může rozhodnout o tom, zda se vnouče s prarodiči od bývalého partnera nebo partnerky bude vídat. Prarodiče si tohoto faktu jsou vědomi a snaží se udržet s bývalou partnerkou/partnerem dcery/syna dobré vztahy, aby nepřišli o vnouče. Tato strategie je patrná i ze strany prarodičů, jejichž dítěti bylo dítě svěřeno do péče, a to pro případ, že by se něco s jejich dítětem mohlo stát, například úmrtí. V takovém případě by bylo dítě svěřeno druhému partnerovi, což by pro prarodiče, kteří do té doby měli přístup k vnoučeti, najednou mít nemuseli [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 92-102]. Prarodiče z mateřské linie se po rozvodu stávají významnějšími a nepociťují snížení kontaktu s vnoučaty, naopak prarodiče z otcovské linie se většinou stávají méně viditelnými a četnost kontaktu s vnoučaty se snižuje [Douglas, Ferguson 2003: 45-47]. Chan a Elder poukazují na důležitou roli otce, který může ovlivňovat vztah prarodičů z jeho linie s vnoučaty. V případě rozvodu jeho role zprostředkovatele je zredukována anebo vymizí, a tak snadno dochází k upřednostňování prarodičů ze strany matky [Chan, Elder 2000: 188].

3. Metodologie

3.1. Výzkumné otázky

Hlavním cílem bakalářské práce je zmapovat situaci matek samoživitelek a zjistit, jakou roli prarodiče zastávají v neúplných rodinách, kde dítě je svěřeno do péče matky. Věnuji se tomu, jaký dopad mělo samoživitelství na ženy, co v rámci nové role musely změnit, s jakými problémy se setkávaly a setkávají, jak svou situaci řeší. V další části mne zajímá, jakým způsobem prarodiče pomáhají matkám samoživitelkám po rozvodu. Součástí této otázky je i porovnání obou stran prarodičů a zjistit, zda prarodiče ze strany matky nebo otce se nezapojují do podpory matek samoživitelek více. Další výzkumná otázka se zabývá vztahem prarodičů a vnoučat v neúplné rodině. Zajímám se především o to, jakým způsobem participují na výchově vnoučete, a co ovlivňuje jejich zapojení do péče.

3.2. Metody sběru dat

Práce vychází z kvalitativní metodologie a pro získání dat využívá polostrukturované rozhovory. Vzhledem k tomu, že mě zajímá role prarodičů v neúplné rodině, rozhodla jsem se dotazovat matky samoživitelky a zároveň jejich matky v roli babičky. Díky pohledu dcery – matky samoživitelky a její matky – babičky získám komplexnější pohled.

Matky samoživitelky v této práci jsou chápány jako ženy, které žijí se svými dětmi samy, bez rodičů a partnera. Do situace matky samoživitelky se ženy dostaly rozpadem nesezdaného páru, nebo rozpadem manželství. Dítě jim bylo svěřeno do výhradní péče, v jednom případě matka samoživitelka prakticovala u starší dcery střídavou péči, která byla nařízena soudně. Tato matka ale má bezprostřední zkušenost se samoživitelstvím. Do doby, než

soud rozhodl o střídavé péči, byla primární pečovatelkou a živitelkou, a navíc její mladší dcera je pouze v její péči.

Některé studie poukazují na to, že věk vnoučete má vliv na vztah mezi ním a prarodičem. Když je už vnouče dospělým jedincem, dochází ke snižování kontaktu s prarodiči [Ferguson et al. 2004: 18], a proto jsem záměrně vybírala matky samoživitelky, které měly menší děti. Nejstaršímu dítěti je 13 let.

Rozhovory jsem se rozhodla realizovat pouze s ženami-prarodiči. Očekávání kladená na prarodiče se liší s ohledem na jejich gender. Od babičky se očekává, na rozdíl od dědečka, že bude kontinuálně pokračovat ve své pečovatelské roli matky a péči bude aktivně poskytovat i vnoučatům [Hasmanová Marhánková 2010: 11-12]. Zaměření se na babičky pouze ze strany matky je dáno tím, že prarodiče od dcery mají větší tendenci vypomáhat a angažovat se ve výchově vnoučat [Denham, Smith 1989: 347-348]. Dotazované babičky tak byly vždy matkami matek samoživitelek.

V rámci polostrukturovaných rozhovorů jsem měla jak pro matky samoživitelky, tak pro babičky připravených několik témat (viz příloha č. 1; 2), se kterými jsem během rozhovorů pracovala. Celkem jsem realizovala 18 rozhovorů, 10 s matkami samoživitelkami, 8 s babičkami. Všechny babičky jsou matkami matek samoživitelek a žijí v oddělených domácnostech. Pouze jeden pár žil ve společné domácnosti⁴. Vždy jsem se snažila do výzkumu zahrnout celou dyádu babička a její dcera v roli matky samoživitelky. Ve dvou případech však babičky odmítly participovat na rozhovoru, a dotazovány tak byly pouze jejich dcery. Rozhovory trvaly od 30 do 90 minut a nejčastěji byly realizovány v bytech participantek anebo v poklidnějších kavárnách.

Participantky jsem získala ze svého okolí a přes známé, kteří mi poskytli kontakty. V některých případech jsem využila metodu sněhové koule, kdy jsem se přes jednu participantku dostala k další. V neposlední řadě jsem využila

⁴ Ačkoliv jedním z kritérií je oddělené soužití matek samoživitelek a jejich rodičů, v tomto případě jsem se rozhodla tento pár zahrnout do výzkumného vzorku, neboť přináší zajímavé výsledky.

sociální síť, kde jsem na stránky věnující se situaci matek samoživitelek, dala inzerát, na který se mi ozvalo několik žen. Ve všech případech jsem nejprve kontaktovala matku samoživitelku, přes kterou jsem získala kontakt na její matku (babičku).

Matky nebyly homogenní skupinou (viz příloha č. 3 s detailními sociodemografickými charakteristikami participantek) a lišily se věkem, stupněm vzdělání i bydlištěm. Všechny ženy až na jednu, která měla dvě děti, měly pouze jedno dítě a všechny byly z majoritní etnické skupiny. Babičky taktéž nebyly homogenní skupinou (viz příloha č. 4 s detailními sociodemografickými charakteristikami participantek), lišily se věkem, místem bydliště, některé ještě pracovaly, jiné už byly v důchodu, některé měly pouze jedno vnouče, jiné jich měly více. Všechny babičky byly, stejně jako matky samoživitelky, z majoritní etnické skupiny.

3.3. Kódování a analýza

Všechny rozhovory s matkami samoživitelkami a babičkami (až na jeden rozhovor s babičkou) byly zaznamenány na diktafon. Získaná data z rozhovorů jsem přepsala. Během rozhovoru, při kterém nebylo využito diktafonu, jsem si dělala poznámky, které jsem později přepsala do textového souboru. Rozhovory, které byly zaznamenány na diktafon, nejsou přepsány doslovně, tzn., že v rámci přepisování došlo ke stylistické a pravopisné úpravě. Veškerá jména, místa a identifikační údaje jsou smyšlená za účelem anonymizace participantek.

Poté, co jsem všechny rozhovory přepsala, jsem si důsledně pročtena všechny rozhovory a vytvořila předběžné kategorie. Pro zjednodušení práce jsem využila programu MAXQDA, ve kterém jsem jednotlivým výpovědím přiřazovala odpovídající kódy, které jsem si předběžně vytvořila. Při pročítání a kódování jednotlivých rozhovorů se objevovaly nové kódy. Z toho důvodu jsem

se k rozhovorům několikrát vracela a znova je pročítala, abych se ujistila, že jsem nezapomněla označit některé výpovědi nově vzniklým kódem.

Poté, co jsem všechny rozhovory okódovala, jsem začala analyzovat. Využila jsem tematickou analýzu, jejímž cílem je identifikace a popsání stěžejních témat, která vyplynou ze získaných rozhovorů [Sage nedatováno: 10]. Při analýze jsem se tak soustředila na to, co samoživitelství pro ženy znamená, jak sladují péči a práci a jak se změnila role otce po rozvodu. V rámci prarodičovství jsem se zaměřovala na pomoc prarodičů matkám samoživitelkám a na typy pomoci. Vyjma pomoci dospělým dětem byl dalším stěžejním tématem vztah prarodičů a vnoučat. Sledovala jsem, jak se prarodiče věnují svým vnoučatům, ale také čím je jejich vztah ovlivněn.

3.4. Etické otázky

Bakalářská práce dodržuje pravidla etického kodexu [American Sociological Association. 1999]. Všechny participantky si byly vědomy toho, že jsou součástí sociologického výzkumu pro bakalářskou práci, který se věnuje tématu role prarodičů v neúplných rodinách. S participantkami jsem se předem domluvila na čase a místě konání. Vždy před rozhovorem byly ženy informovány o jeho průběhu, a v případě souhlasu byl rozhovor zaznamenáván na diktafon.

Všem participantkám je zajištěna anonymita. Data jsou přístupná pouze mé osobě. Elektronická data jsou chráněna heslem, a vytištěné rozhovory jsou uschovány tak, aby nikomu jinému nebyly přístupné. V neposlední řadě, v práci jsou změněna jména participantek, názvy měst, podniků a všeho, co by mohlo sloužit k identifikaci dané osoby.

3.5. Limity práce

Jedním z omezení práce je samotný výběr vzorku, který je zaměřen pouze na matky samoživitelky a jejich matky v roli babičky. Je vynechána perspektiva dědečka, stejně tak perspektiva prarodičů ze strany otce, tedy jedinců, kteří by mohli přinést nové informace.

Při hledání participantek jsem se setkala s tím (především u matek samoživitelek), že odmítaly participaci na rozhovoru, z důvodu nepříjemností, které se k tématu samoživitelství váží. Je pravděpodobné, že do výzkumu se zapojily především ženy, které svou situaci samoživitelství nevnímaly tolik negativně a tak problematicky.

V neposlední řadě může být limitem i to, že všechny ženy (matky samoživitelky a babičky) jsou z majoritní etnické skupiny. Je pravděpodobné, že matka samoživitelka minoritní etnické skupiny bude mít jiné zkušenosti se sladováním soukromé a veřejné sféry, než matka samoživitelka z majoritní skupiny, což může vést i k jinému zapojení prarodičů z minoritní etnické skupiny.

4. Zjištění

4.1. Přejchod k samoživitelství

Samoživitelství představovalo pro matky samoživitelky novou životní etapu, se kterou se musely vyrovnat. Pro všechny ženy se samoživitelství pojilo s poklesem životní úrovně. Dudová ve své práci poznamenává, že čím tradičnější rodinné uspořádání partneri před rozvodem praktikovali, tím více si ženy v roli samoživitelky připadaly chudé [Dudová 2009: 768]. V rámci mých rozhovorů se tento pocit neobjevoval, spíše ženy hodnotily pozitivně, že novou situaci zvládly, ačkoliv to nebylo úplně jednoduché.

Martina (samoživitelka): *Je to těžký, člověk si sáhne na dno, ale také si zvedne sebevědomí (že se člověk dokáže o sebe postarat sám).*

Naopak se ukázalo, že samoživitelství představovalo mnohem obtížnější situaci pro ženy, které v době rozvodu byly stále na mateřské dovolené a byly finančně závislé na partnerovi.

Martina (samoživitelka): *Bylo toho víc, protože já jsem odcházela (od partnera) a neměla jsem vůbec nic (...) Ze začátku to bylo těžší, dělala jsem různé brigády, dělala jsem hostesku - dávala jsem dárky k cigaretám.*

Martina do doby, než se rozešla s partnerem, zastávala tradiční roli pečovatelky a její přítel roli živitele rodiny. Na rodičovské dovolené se starala o každodenní chod domácnosti od nákupů po úklid a zároveň pečovala o svého syna Martina. Jediným zdrojem financí byl rodičovský příspěvek, jinak byla zcela závislá na financích přítele. Tento model živitele a pečovatelky byl umocněn poměrně despotickým přístupem přítele, který usiloval o maximální kontrolu Martiny. Ve vztahu nebyla svobodná ve smyslu finanční nezávislosti, ani nepociťovala svobodu ve smyslu možnosti dělat si, co chtěla. Rozpad

vztahu pro ni na jedné straně představoval osvobození, na druhou stranu musela převzít roli hlavní živitelky rodiny, kterou do té doby zastával Martin.

Případ Jasmíny je trochu jiný. Ačkoliv se rozváděla v období, kdy byla ekonomicky aktivní, musela po rozvodu s manželem zastávat roli, na kterou nebyla zvyklá. Ačkoliv ona sama rozvod nepovažovala za příliš velkou změnu v jejím životě, neboť její manžel byl kvůli práci přes týden pryč a veškerá práce v domácnosti byla na ní včetně péče o syna. Z výpovědi její matky Jiřiny je patrné, že rozvod i pro Jasmínu byl životní zlom a musela se učit novým věcem.

Jiřina (babička): Když se Jasmína rozvedla, tak to ano. To jsme pomáhali, co jsme mohli. Protože ona nebyla zvyklá spoustu věcí dělat, protože se o to staral manžel. Takže jsem jí to pomaloučku začala říkat, jak to má dělat, musí myslet na zaplacení vody, elektřiky, plyn, inkaso.

Jasmína sice byla zaměstnaná, starala se o syna a o celý chod domácnosti včetně výdajů za nákup potravin, věcí spojených s domácností, nebo záliby syna. Její manžel se naopak staral o finance, které byly spojené s bydlením. To odkazuje k tradiční dělbě práce uvnitř rodiny. Žena se stará o finance spojené s každodenním životem a muž má na starosti větší finanční investice či peníze spojené s bydlením.

Je patrné, že situace samoživitelství je náročnější pro ženy, které zastávají tradiční dělbu práce uvnitř rodiny. V takové situaci si musí osvojovat role, na které doposud nebyly zvyklé. Naopak pro matky samoživitelky, které nezastávaly tradiční roli pečovatelky a při mateřské dovolené chodily na brigádu, měly starší děti a mohly být plně ekonomicky aktivní, nebo měly již zkušenost se samoživitelstvím, nepředstavovala tato situace tak náročné období jako pro matky, jež zastávaly tradiční dělbu práce uvnitř rodiny.

Barbora (samoživitelka): *My jsme spolu chodili, já chodila i do práce co těhotná, pak jsem byla chvíli doma a očekávala jsem, že začne být nějakou oporou, vůbec ne. Pořád v práci, aby nás uživil, což je absurdní, protože ve finále po tom, co jsme se dohodli, že už s námi nebude, on odešel a já to finanční zázemí měla úplně to samý, který jsem měla, když tam byl.*

Barbora chodila do práce během těhotenství, a během mateřské dovolené si chodila přivydělávat formou svého koníčku. Nezastávala tradiční roli pečovatelky, a rozvod pro ni neznamenal žádné strádání. Podobně i Dudová shledává v těchto situacích rozpad partnerství jako ekonomickou úlevu ve prospěch ženy [Dudová 2009: 768].

Přechod k samoživitelství pro všechny ženy představoval nelehkou životní situaci. Subjektivní hodnocení jejich situace samoživitelky bylo ovlivněno tím, v jakém typu rodinného uspořádání s partnerem žili. Ženy, které žily v tradičním rodinném uspořádání, kde muž byl živitelem a žena pečovatelkou, hodnotily samoživitelství spíše negativně. Naopak ženy, které se nepovažovaly za primární pečovatelky a z větší části se podílely na rodinném příjmu, nevnímaly svou situaci matky samoživitelky tak negativně, a pro některé ženy představoval rozpad partnerství ekonomickou úlevu.

4.2. Práce a péče

Dobré finanční ohodnocení bylo klíčové pro ženy při výběru práce, zároveň si byly vědomy toho, že práce musí dostatečně být flexibilní, aby úspěšně sladily práci a péči o děti. Při výběru zaměstnání si všechny ženy uvědomovaly své znevýhodnění na trhu práce. Ovšem vzdělání mělo vliv na to, zda znevýhodnění na trhu práce bude menší, nebo větší. Ženy s vyšším vzděláním mají na trhu práce více možností a mohou si i lépe najít práci, která

bude dostatečně flexibilní, a mohou čerpat jistých výhod, naopak ženy s nižším vzděláním jsou na trhu práce více znevýhodňované.

Jak bylo již zmíněno výše, ženy volily různé strategie, jak úspěšně sladit soukromou a veřejnou sféru. Jasmína si zvýšila kvalifikaci a odešla pracovat do školství. Školství je typické nenáročnou pracovní dobou, neboť nevyžaduje práci na směny, přesčasy, práci o víkendu, a navíc je typická velkým množstvím prázdnin. Díky pracovní době ve školství může Jasmína velmi lehce sladit práci s péčí o syna. Naopak Radka si vedle hlavní práce prodavačky sehnala ještě brigádu, kterou vykonává některé dny v týdnu po práci. I přesto, že tato strategie – rozšíření pracovní doby, není příliš vhodná pro sladění soukromé a veřejné sféry, pro Radku byly peníze z brigády klíčové, neboť z nich mohla synovi platit různé aktivity po škole, ale také třeba školní obědy.

Martina volila úplně jiný způsob, jak sladit práci a péči. Vybírala si zaměstnání, která by ji bavila, naplňovala, a kde by se mohla seberealizovat, bez ohledu na flexibilitu a další kritéria zaměstnání. Ovšem na místě se snažila vyjednávat o pracovních podmínkách se zaměstnavatelem. Poukazovala na důležité kritérium a to byla ochota zaměstnavatele vyjednávat o pracovní době a pochopení její situace.

Martina (samoživitelka): Já jsem byla drsná, když jsem si hledala práci. Chtěla jsem si vybírat něco, co mě bude bavit. Když jsem dělala tu hostesku, tak jsem jí dělala na IČO a to jsem si říkala, že to nebude úplně nejlepší v rámci praxe, říkala jsem si, že bych měla nějakým způsobem zapracovat na té praxi, že hosteska není nic moc. Dostala jsem se k hodně dobré práci, která mě naplňovala, protože byla jak obchodní, tak kreativní a ještě v médiích, to bylo super. Přišla jsem tam (na pohovor), nakousli jsme to, že dítě mám, ale kvůli zákoníku se neptali dál. Já jsem však řekla, že si to

všechno zařídím. Zařídila jsem takové podmínky, že jsem přicházela v 8 a odházela v 15:50, abych stihla být do 5 doma, jezdila jsem z Města domu. A ať jsem nastoupila kamkoliv, tak jsem tam nastoupila i proto, že jsem věděla, že jsou pro-lidští, koukají na to, že člověk má nějaký dítě a je potřeba se na to ohlížet.

Z výše zmíněné výpovědi Martiny vyplývá, že sladění soukromé a veřejné sféry vnímá jako svůj osobní problém. Na jedné straně si Martina vyjednávala pracovní podmínky a při pohovoru zmiňovala, že si to zařídí tak, aby její role matky nezasahovala do role zaměstnance, na druhé straně si je vědoma faktu, že pracovala pouze tam, kde zaměstnavatel byl „pro-lidský“ a byl chápavý k její situaci. S takovým zaměstnavatelem se pak dala vyjednat například flexibilní pracovní doba, která umožnila harmonizaci práce a péče. To odkazuje k tomu, že na trhu práce je mnoho zaměstnavatelů, kteří vyžadují maximální pracovní nasazení, které jen obtížně umožňuje sladění soukromého a veřejného života. Martina tak přistoupila na to, že je odkázána na „lidskost“ zaměstnavatelů, která řídí i její volbu zaměstnání. Toto zjištění poukazuje na to, že v České republice nefungují obecné principy k přístupu sladění soukromé a veřejné sféry a vše je závislé na tom, jací lidé jsou ve vedení. Toto zjištění podporuje argumentaci Křížkové, která poukazuje na fenomén sladění soukromé a veřejné sféry jako osobního problému jednotlivců, který zaměstnavatele příliš nezajímá [Křížková 2007: 60].

Podobně jako Martina i Klára si vybírala zaměstnání, které ji bude bavit, ale byla si vědoma jistého limitu, který ji při výběru zaměstnání omezoval.

Klára (samoživitelka): Já jsem si naopak vybírala práci, jakou jsem chtěla dělat, a podle toho se to zařídilo. Ale samozřejmě jsem musela řešit pracovní dobu, nemohla jsem na noční, protože by mi neměl kdo hlídat... I když to asi ano, protože bych sehnala někoho, kdo by mi pohlídal, ale samozřejmě jsem se musela přizpůsobit.

Sabina, matka 8letého syna, nejenže zdůrazňuje náročnost sladění práce a péče, ale zároveň poukazuje na volbu mezi špatným zaměstnancem a „krkavčí“ matkou. Sabina se v tomto případě vztahuje k normě intenzivního mateřství, tedy k ideálu dobré matky [Christopher 2012], a vnímá, že dobrá matka v případě nemoci svého syna zůstane doma a pečuje o něj. Uvědomuje si ale i tlak, který je na ni vyvíjen ze strany zaměstnavatele, aby naplnila ideál dobré zaměstnankyně.

Sabina (samoživitelka): To určitě, bylo to velmi náročné. Pokud si to někdo vyzkoušel, dávat dítě do školky, a chodit do práce a v práci po vás požadují téměř plný úvazek, tak to je psychicky náročné, že máte tři role. Být dobrý zaměstnanec, který nikdy nemarodí, být matkou a samozřejmě partnerkou, i když v tomto případě ani ne. Měla jsem dilema, když je dítě nemocné, tak jestli být hrozný zaměstnanec, protože mám nemocné dítě anebo být krkavčí matkou, která si nechce vzít volno. Do školky ho nemocného dát nemohu.

Sabina se díky svému specifickému vzdělání rozhodla dělat „sama na sebe“, což jí umožnilo i práci z domova, a tedy úspěšné sladění soukromé a veřejné sféry. Jak sama říkala, „je si sama svým pánem“.

Úspěšné sladění práce a péče rozhodně nepředstavuje jednoduchou situaci. Pro mnoho matek jde o vyčerpávající proces, který jim ne vždy umožní se plně věnovat dítěti, jak by si představovaly.

Martina (samoživitelka): Jako problém vidím i to, že Martínek nemá sourozence a nemá si s kým hrát. Je strašně těžký si pro něj neustále vymýšlet aktivity, člověk je taky utahaný a já jsem takový člověk, který má svoje pracovní záležitosti a další věci okolo, které se musí řešit. (...) máma byla zvyklá nepracovat, tak teď nechápe,

že já pracovat musím, že jinou možnost nemám. A řekla mi, že jsem krkavčí matka.

Martina (stejně ostatní matky samoživitelky v mém vzorku) praktikuje extenzivní model mateřství [Christopher 2012], kdy zdůrazňuje svoje potřeby a práce představuje zdroj vlastní seberealizace. Martina je z důvodu nepraktikování intenzivního modelu mateřství stigmatizována ze strany matky Heleny. Toto zjištění je v rozporu s Christopher, která dochází k závěru, že matky samoživitelky nejsou stigmatizovány okolím z důvodu nemožnosti volby mezi prací a péčí [Christopher 2012].

Kromě flexibilní práce byl nejdůležitější aspekt, který umožňuje dobře kombinovat rodinný život s pracovním, zajištění hlídání dětí. Ženy poukazovaly na nedostatek míst ve školkách, a proto musely často hledat jiná řešení, komu svěří své děti. Soukromé hlídání je pro matky finančně nedostupné, a nejčastěji se obracely především na svoje rodiče.

Jasmína (samoživitelka): Tak především v mé práci, jelikož jsem se v nové práci zaučovala. Oni (rodiče) se zatím o syna starali a já měla na tu práci čas.

Hlídání vnoučat poskytované prarodiči představovalo důležitou roli pro úspěšné sladění soukromé a veřejné sféry. Nejen Jasmína, ale i Radka přiznávala, že bez rodičů by nezvládla chodit do práce a přitom se starat o svého syna.

Radka (samoživitelka): Díky nim (rodičům) bych nemohla ani dělat práci, kterou dělám. Hodně mi pomohli.

Tazatelka: V čem vám konkrétně pomohli?

Radka (samoživitelka): Hlavně s vyprovázením do školy. A když kluk onemocněl, tak se o něj starali. Museli jsme se prostřídat.

Matky samoživitelky jsou na trhu práce znevýhodněnou skupinou. Ženy tak volí různé strategie volby zaměstnání, kde se primárním kritériem stává sladění soukromého a veřejného života. Díky kombinaci práce a péče jsou ženy z jistých segmentů pracovního trhu vyloučeny. Velký podíl na tom mají zaměstnavatelé, kteří neberou v potaz rodinný život zaměstnanců, ale také chybějící pravidla, kterými by se zaměstnavatelé museli řídit. Především díky absenci pevných pravidel jsou ženy odkázány na dobrou vůli zaměstnavatele, který bude vstřícný a bude se ohlížet i na rodinný život zaměstnankyň - matek.

4.3. Role otce po rozpadu partnerství

Rozpad partnerství měl zásadní vliv na následující vztah otce a dítěte. Ve většině případů došlo k výraznému omezení vztahů, ačkoliv zpočátku se otcové snažili plnit svou roli i po rozvodu.

Martina (samoživitelka): Ze začátku to bylo tak, že mi ho chtěl vzít, protože jsem od něj utekla, tak mi ho vezme, pak střídavá péče, pak najednou jednou za 14 dní, pak jednou za 3 týdny, nakonec si ho ani tak nebral, bylo to jednou za měsíc a pak odletěl do zahraničí a vidí ho teď jednou za půl roku.

Martina poukazuje na to, že snaha bývalého manžela Martina získat syna do vlastní péče nebyla motivována představou stálého udržování vztahu mezi ním a synem, ale spíše to byl jeden z prostředků, jak Martině ublížit, když se rozhodla od něj odejít. S postupem času se zájem o syna snižoval. Čas, který otec věnuje svému dítěti po rozvodu, ubýval i v případě Jasmíny. Hlavní bod zlomu nastal, když si bývalý manžel Jasmíny našel novou partnerku, se kterou založil novou rodinu, která se pro něj stala důležitější.

Jasmína (samoživitelka): Zpočátku se vídali jednou za 14 dní od pátku do pondělí, s tím, že ho v pondělí odvezl do školy. A další

týden se viděli ze středy na čtvrtek. Po tom, co se manžel znovu oženil, už to tak často není. Naopak je to zřídka a navíc syn nejezdí přímo k němu, ale k jeho rodičům, kam za ním on občas přijede. Kontakt mezi nimi tedy ubývá.

S tím, jak dochází k ubývání kontaktu mezi otcem a dítětem, dochází i k poklesu důležitosti, kterou děti vztahu s otcem přisuzují. Syn Radky má tři osoby, které jsou pro něho důležité, ale otec k nim nepatří. Důvodem je pravděpodobně malý kontakt otce a syna.

Radka (samoživitelka): Hodně to ubývá, navštěvuje syna tak třikrát do roka. Syn mi řekl, že miluje tři lidi. Na prvním místě je děda, pak já a pak babička, a pak až táta, protože se s ním málo vídá.

Ve dvou případech muži roli otce nikdy nepřijali a o své děti nikdy zájem neprojevili. Opakem jsou muži, kteří byli matkami po rozpadu partnerství prezentováni jako lepší otcové, než před ním.

Barbora (samoživitelka): Stal se lepším otcem. Nedávno mi napsal, že mi děkuje, že jsem ho vyhodila a že je lepší táta. Absurdně. Ale opravdu to tak funguje. Já co se týče tady toho, prostě to funguje, občas máme odlišný názory na výchovu, a ze začátku, když malá byla miminko, tak měl trochu strach, teď jí je už rok a devět měsíců, ten mozeček se začíná vyvíjet a je s ní sranda. Fakt je lepší táta.

Z rozhovorů s matkami vyplývá, že v případě, kdy otec přestane plnit roli pečovatele, živitele a přestane jevit zájem o navazování bližšího vztahu s dětmi, dochází k omezení kontaktu, což je v souladu se zjištěním Dudové [Dudová 2007]. Z realizovaných rozhovorů se zdá nejdůležitější, aby otec dával najevo, že je pro své děti k dispozici a je nablízku, chtěl s nimi trávit čas, naopak role otce živitele se v rozhovorech nejevila jako příliš důležitá pro udržení kontaktu s dětmi. V případě Radky a jejího syna došlo k nahrazení

otce dědečkem. Je patrné, že prarodiče tak v rodinách samoživitelek mohou sehrávat důležitou roli, často důležitější než otcové.

4.4. Podpora prarodičů po rozvodu dospělým dětem

Prarodiče po rozvodu poskytovali několik typů podpory. Zatímco nabídka spolubydlení a emoční podpora byly výsadou rodičů matek samoživitelek, finanční podpora a hlídání vnoučat bylo poskytováno prarodiči ze strany matky, tak i ze strany otce.

Několik matek zpočátku využilo společného bydlení s rodiči. Nejenže se jim snížily náklady na bydlení, ale prarodiče fungovali také jako spolupečovatelé. Stěhování se zpět k rodičům pro matky samoživitelky nebylo příjemné, neboť v období, kdyby měly být soběstačné, se staly závislými na svých rodičích.

Barbora (samoživitelka): Tenkrát po rozvodu jsem se odstěhovala a musela jsem jít k rodičům, vrátila jsem se k našim, byla jsem bez práce, neměla jsem hlídání, to bylo to nejhorší. Trvalý bydliště u exmanžela, nárok nikde, soukromé hlídání 8 až 12 tisíc za měsíc. Bez práce ani náhodou. To bylo moc těžký. (...) Hlavně by mi asi ani holku nedali (sociální úřad), protože kdybych neměla kam jít, kdyby mě naši nevzali, tak bych musela jít na nějakou ubytovnu, nebo do nějakého provizorního prostoru. Ke kamarádce, ale nevím kam, všichni měli rodiny. Jelikož nás prověřovala sociálka, tak by to asi nedopadlo dobře. To zázemí po tom rozvodu (ten rok byl hodně těžkej), nebýt našich, tak to nezvládnou. Pomohli mi po psychické stránce, ale hlavně finančně. Oni mě nenutili a hlavně stáli za mnou. Nepátrali, co se stalo, prostě to tak brali a fakt pomohli, jak mohli, tak se vším. Vlastně rok mě živili s dítětem.

Pro Barboru (a další matky samoživitelky) byla podpora v podobě spolubydlení vnímána jako dočasná pomoc, než se znovu postaví na své nohy a budou schopné se o sebe a své děti postarat samy. Společné bydlení nepřinášelo pouze výhody pro matky samoživitelky, ale také konfliktní situace. Přílišné zapojení prarodičů, které se v rámci společného bydlení nabízí, vyvolávalo v matkách pocit, že prarodiče začínají zastupovat její roli, což se shoduje s výsledky studie Nelson [Nelson 2006]. Hana se snažila ustavit svou roli matky jako té, která má výhradní právo rozhodovat o tom, co její syn může a co nemůže dělat.

Hana (samoživitelka): A když jsem doma, tak si stále říkají svoje. Když už je mamka doma, tak ostatní mlčí. (...) když mu něco zakážu, tak pak to syn zkusí na babičku s dědou, a oni mu to povolí, i přesto, že jsem to rezolutně zakázala. Takže to pak řešíme, ale ne před synem.

Na podobný problém narazila i Zuzana, než se odstěhovala od své matky, u které bydlela zhruba rok po rozvodu.

Zuzana (samoživitelka): Celý den jsme byly doma a ona (matka) říkala, že musím takhle tu holku a takhle jí dávat na nočník. Víím, že mi do toho mluvila často, takže jsem se sebrala a odstěhovala jsem se se Zuzankou (dcera).

Emoční podpora a dávání rad byl další způsob podpory prarodičů. Snažili se svým dcerám naslouchat, poradit jim, podpořit je a ukázat jim, že po rozvodu jde život dál. Babička Helena, matka Martiny, se cítila být jedinou podporou, kterou dcera v době rozvodu a po rozvodu může mít. Často s ní vedla dlouhé telefonáty, snažila se Martině poradit, a dělat vše pro to, aby se její dcera cítila lépe. Ačkoliv Helena vnímala svou psychickou podporu dcery jako jedinou a dobrou podporu, její dcera to viděla jinak.

Tazatelka: Po rozchodu, hráli v tvém životě důležitou roli rodiče (tvoji, od partnera)?

Martina (samoživitelka): *Jeho rodiče mi pomohli prakticky víc než moje, ne tolik finančně, i když jednou nám dali asi 5 000 Kč, ale spíš jak psychicky, tak i s Martínkem.*

Pro většinu matek byla psychická podpora ze strany jejich rodičů velmi důležitá a často ženy neváhaly říct, že bez nich by to určitě nezvládly.

Matky samoživitelky využívaly role prarodičů coby pečovatелů o vnoučata. Hlídní dětí prarodiči jim umožnilo chodit do práce. Do jaké míry se prarodiče zapojovali jako pečovatелé, bylo závislé na vzdálenosti od vnoučat, na ekonomické ne/aktivitě, zda se jednalo o prarodiče z mateřské nebo otcovské linie. Matky téměř ve všech případech žádaly o hlídání svoje rodiče, než rodiče od partnera.

Sabina (samoživitelka): *To určitě, v tomhle byli (Sabiny rodiče) perfektní. Ve chvíli kdy byl (syn) nemocný, a já jsem potřebovala na týden pohlídat, tak oni si ho na týden vzali. Byli podporou, velkou, nebo přijeli a byli u mě dva dny a hlídali. (...) Musela bych si vzít dovolenou, nebo požádat rodiče z druhé strany, nebo si zaplatit nějakou péči, pokud by to bylo tak urgentní, že bych musela být v práci a nechtěla o práci přijít.*

Sabina automaticky mluví hned o svých rodičích, na které by se prvně obracela s prosbou o hlídání, až kdyby nemohli její rodiče, obrátila by se i na rodiče partnera. Dále i vzdálenost a ekonomická ne/aktivita hrály důležitou roli v tom, koho osloví kvůli hlídání vnoučat. Barbora naopak vždy volala prarodičům ze strany partnera, a ty hlídali mnohem častěji než její rodiče. Bylo to kvůli tomu, že její rodiče byli stále aktivní na trhu práce, a bydleli asi 50 km od ní, zatímco prarodiče z otcovské linie bydleli pár kilometrů od Barbory, a byli již v důchodu. Barbory maminka zdůrazňovala, že v práci není problém, aby si vzala dovolenou, a jejich nízké zapojení zdůvodňovala především vzdáleností.

Božena (babička): *Já jsem jí říkala, že si můžu vzít kdykoliv dovolenou, ale spíš Bára bere ohledy na to, abych nejela kvůli hlídání na jeden večer takovou dálku, nebo něco takového, že bych ráno jela zase zpátky, nebo jsem říkala, že bych si vzala dovolenou, ale jí je to blbý, abych si brala dovolenou na to, že přijedu jeden večer hlídat, takže spíše je to tou dálkou. (...) Kdybychom byli asi blíž, tak by to fungovalo úplně normálně.*

Zapojení prarodičů do péče vyvolávalo neshody matek a prarodičů ohledně výchovy. Nejednalo se o vyjednávání své vlastní autority dle Nelson [Nelson 2006], ale spíše o drobné výtky ze strany prarodičů k výchově vnoučete. Prarodiče si většinou snažili udržet odstup a příliš do výchovy nemluvit. Sami měli zkušenost s tím, že jim jejich matky příliš do výchovy mluvily a jim to vadilo. Většinou obě strany o těchto drobných neshodách věděly, ale pojímaly je spíše humorně, příkladem je Barbora a její matka Božena.

Barbora (samoživitelka): *Mamča mi říká, že bych měla být důslednější ohledně té starší dcery. To nejsou neshody, já s tím souhlasím, ale ta střídavá péče je peklo. (...) Jinak mi mamka do výchovy moc nekecá. Třeba mi řekne, že to vidí nějak jinak, ale neřekne, že to mám dělat takhle a takhle.*

Božena (babička): *Měla (věci, se kterými ve výchově nesouhlasila), ale neřekla jsem jí. Asi to vidí, protože dělám ksichty, ale neříkám jí to. Týkalo se to jídla u dětí třeba. Baruška (vnučka) třeba když byla malá, tak neseseděla u jídla. (...) ale je to jejich máma, já jsem tady chvíli, teď se mi to nelíbí, odjedu a nevidím to, tak se do toho nebudu plést. Občas se mi něco nelíbí, ale neberu jí to. Zase Barbora s dcerou mají moc hezký vztah, třeba to je i tady tím. Nemůže být všechno stejný.*

Poslední poskytovanou podporou byla ta finanční. Prarodiče si byli vědomi, že po rozvodu došlo ke snížení příjmů, zatímco výdaje úměrně sníženy nebyly. Prarodiče nejčastěji matkám samoživitelkám kupovali jídlo, vybavení do bytu a věci potřebné pro děti. Ženy byly finančně podporovány především ze strany svých rodičů. Například babička Kateřina se snažila finančně svou dceru Zuzanu podpořit, jak to bylo jen možné.

Kateřina (babička): (...) koupila jsem postýlku, výbavičku, vůbec celkově, když chtěla zkusit bydlet sama, tak jsem jí zařídila komplet, aby tedy mohla žít. To je od nádobí, od ručníků, od peřin, od povlečení, prostě totálně se vším všudy. Aby se nastěhovala a mohla sama fungovat.

Do finanční podpory bylo zahrnuto zaplacení dovolené prarodiči vnoučatům. Matky tento typ podpory vítaly, neboť jejím dětem prarodiče dopřáli to, co matky by si z finančních důvodů nemohly dovolit.

Jasmína (samoživitelka): Například mi pomáhali v tom případě těch prázdnin, že mi syna vzali na nějakou dovolenou, jelikož já jako matka samoživitelka jsem na to neměla tolik peněz. Tohle byla pro mě velká pomoc.

Jiřina (babička): No my s nimi jezdíme už asi 14 let, se synem Jasmíny samozřejmě míň, jezdíme každý rok na dovolenou. Každý rok si je bereme s sebou, jelikož manžel je rybář, ten starší kluk rybaří, ten mladší (syn Jasmíny) tolik ne, no ale my s nimi jezdíme každý rok do jižních Čech. Jezdíme s přívěsem, máme je tam na 14 dní, loni jsme tam byli dokonce 3 týdny, příští rok se chystáme také na 3 týdny. Rodiče s nimi jedou na dovolenou na týden a pak si je bereme takhle my. Pak se vrátíme, uběhnou 3, 4 dny a už zase volají, jestli mohou přijet na chatu, a jsou s námi na chatě. Takže tam máme jezero, já se tam s nimi jezdím koupat. Když byli kluci

menší, tak to bylo lepší, to byli takový poddajnější, dneska tomu staršímu je už 13, takže s ním trochu puberta mlátí, ale když byl menší, tak to bylo jinačí.

Z rozhovorů s babičkami vyplývá, že prarodiče pro matky samoživitelky představovaly „přístav ekonomické a psychické stability“ a samy matky o této pomoci mluvily jako o nutné, nebo bez které by situaci samoživitelství nezvládly. Prarodiče svou roli podpůrce vnímali jako automatickou. Ovšem s jejich podpůrnou rolí se objevovaly pocity obav o své dcery. Z pohledu matek se obavy prarodičů o ně zdály jako přehnané až neopodstatněné.

Radka (samoživitelka): Asi jen to hlídání (přehnaná starostlivost). To mi někdy vadí. Já, sama od sebe, i když je syn někde na prázdninách, třeba u toho táty, tak denně musím volat rodičům, aby věděli, že ani mně nebo jemu se nic nestalo. Myslím si, že je to až moc.

Prarodiče hrají významnou roli v životech matek samoživitelek. Ve chvíli rozvodu a po něm jsou matkám samoživitelkám emoční podporou, snaží se jim vypomáhat finančně a jednou z nejdůležitějších forem pomoci, kterou prarodiče poskytují, je hlídání vnoučat. To totiž matkám samoživitelkám umožňuje chodit do zaměstnání a některé ženy by se bez této pomoci neobešly. V neposlední řadě prarodiče poskytovali svým dcerám spolubydlení. Spolubydlení s sebou přinášelo to, že prarodiče se mohli mnohem více zapojovat do péče a výchovy vnoučete, to ale způsobovalo neshody mezi babičkami a matkami. Matky totiž získávaly pocit, že prarodiče příliš zastupují jejich rodičovskou roli.

4.5. Faktory ovlivňující vztah s vnoučaty

Ve většině případů se potvrdilo, že prarodiče ze strany matky se se svými vnoučaty vídají mnohem častěji, a mají větší příležitost s nimi vybudovat vřelejší vztah. Je to způsobeno tím, že samoživitelky mají mnohem lepší vztah se svými rodiči, než s rodiči partnera. Tato výhoda je umocněna rozvodem, kdy dítě je svěřeno do péče matky. Dochází k nerovnoměrnému přístupu k vnoučatům, zatímco samoživitelky se s prosbou o hlídání obracejí především na svoje rodiče, na rodiče bývalého partnera minimálně. Důležitou roli hraje vztah mezi bývalými partnery, ve dvou případech (Hana, Klára) se partneři přestali úplně stýkat a tím byl zamezen i styk mezi vnoučaty a prarodiči z otcovské linie.

Rodiče z otcovské linie vědí o svém znevýhodnění v přístupu k vnoučatům. Aby neztratili kontakt s vnoučetem, mohou se snažit podporovat bývalou snachu, udržovat s ní přátelské vztahy.

Martina (samoživitelka): Tchyně mi řekla, že mi pomůže, jak bude moc, protože byla v důchodu, tchán ještě ne. Jak řekla, tak taky splnila. Ona opravdu kdykoliv je syn nemocný, tak si ho vezme.

Martina říká, že tchyně už je v důchodu, což je další faktor, který má pozitivní vliv na četnost vídání a budování vztahu vnoučat a prarodičů. Martiny matka Helena je aktivní na trhu práce a při rozhovoru mluvila o tom, že by se ráda o vnouče starala, ale někdy se cítí být tolik unavená, že hlídat nechce. Podobně se vyjadřuje Otýlie:

Otýlie (babička): Mně to takhle stačí. Přesně takhle, protože chodím do práce, jsem taky unavená a nechtěla bych zase každý den ho hlídat, to říkám na rovinu. Taky už ta zdravotní stránka, ale tak jak to je, víc bych ho nechtěla. Navíc on chodí do školky, tam mu je líp. Tam se i víc naučí.

Otýlie bere ohled i na svůj zdravotní stav, který hraje důležitou roli. Babička Božena taktéž mluvila o zdravotním stavu manžela, který mu po určitou dobu neumožňoval se starat o vnoučata.

Vzdálenost je další faktor, který má vliv na frekvenci vídání vnoučat s prarodiči, ale jak se v rozhovorech ukázalo, ne vždy musí mít negativní vliv na vztah prarodičů a vnoučat. Příkladem je Klára a její matka Uršula.

Uršula (babička): Ted' poslední 3 roky ji vidím jednou za 4 měsíce a mám ji u sebe 14 dní. Je to různé ale. Po půl roce a mám ji tam 10 dní. Jak se to dceři hodí.

Klára (samoživitelka): Klárky babička se chová skvěle, stále se jí věnuje a hodně věcí ji naučí, naučí ji mnohem více než já. Není to takový, že „tak mi ji sem dej na hlídání a já na ni dohlídnu“, ale ona funguje opravdu skvěle. Chodí s ní na procházky například do lesa. Vzdělává ji tedy po všech stránkách.

Věk dítěte byl také důležitý. V nižším věku dítěte prarodiče fungovali jako zábava a dozor, aby se jim něco nestalo, s postupem času se stávali i vychovateli. Je zde vidět i jiný vztah dědečků a babiček k vnoučatům, tedy i gender je důležitým determinantem vztahu vnoučat a prarodičů.

Otýlie (babička): To teprve ted' (dědeček) s ním začíná komunikovat trochu víc, když byl malinký, tak on jako chlap si s ním neuměl hrát, jako pochoval si ho, pomazlil se s ním, ale většinou já. Ted' už je starší, tak mám pocit, že má o něj trochu větší zájem, včera mu tady vyhrožoval, že ho vezme na fotbal a nevím, co všechno, takže asi to začíná. On jako nemá k těm miminkům vztah asi takový. Říkám, když jsem ho přinesla domů, tak jako jo, ale hned říkal, tak si ho už přebal, to on ne. Tam je ten zlom v tom, že ten vnuk už mluví, řekne si, co chce. Děda s ním nějaký extra aktivity nedělá, jako povídají si

spolu, ale nevím co, on odejde za dědou do obývacího pokoje, něco si řeknou a zase přijde, on vnuk spíše ke mně, než k dědovi táhne. Teď si ho děda získal tím, on jezdí autobusem, vzal ho na konečnou a nechal ho popojet autobusem, takže děda je teď dobrý, ale jinak k sobě nemají moc cestu, on s těma dětma neumí.

Chování dědečka odkazuje k tradičnímu chápání mužské role uvnitř rodiny. V nízkém věku se vnoučeti příliš nevěnoval, neboť věnovat se vnoučeti představovalo především krmení, přebalování, uspávání, což lze chápat jako ženskou roli. Ve chvíli, kdy vnouče je starší, začíná komunikovat, zapojuje se i dědeček. Hraní si s vnukem a povídání už nepředstavuje něco, co by v rodině vykonávala především žena. I pohlaví vnoučete bylo určující pro to, jak se prarodiče svým vnoučatům věnovali. Zatímco s vnučkami vytvářeli různé kreativní činnosti, vařili, pekli, s vnuky hráli nějaké stolní hry, kopali si s nimi, hráli si na vojáky.

Z výše zmíněného vyplývá, že existuje několik determinantů, které mohou pozitivně, nebo negativně ovlivnit vztah prarodičů s vnoučaty. Aktivita prarodičů na pracovním trhu a větší vzdálenost prarodičů od bydliště vnoučat měly největší vliv na snížení četnosti kontaktu. Matrilinéární výhodu, tedy výhodu prarodičů z matčiny strany, na kterou odkazuje mnoho výzkumů [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 92-102; Douglas, Ferguson 2003: 45-47; Chan, Elder 2000: 188], nelze v tomto výzkumu úplně potvrdit. Je patrné, že ženy mají blíže ke svým rodičům, ovšem v některých případech byli aktivnější prarodiče ze strany otce. V neposlední řadě hraje důležitou roli věk vnoučete a gender prarodičů a vnoučat na to, jak spolu tráví čas.

4.6. Vnoučata a prarodiče

Prarodiče v mém vzorku neposkytovali podporu, jejíž náplní bylo vysvětlování vnoučeti, kdo je součástí jeho rodiny po rozvodu. Je to

zjištění, které je v rozporu se závěry Timotena, Doylové, O'Dweirové [Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009: 133-134]. Ti poukazují na to, že prarodiče po rozvodu vnuče ujišťují o tom, že jeho rodina je stejná jako před rozpadem partnerství. Rozpor může být způsoben tím, že většina žen v mém vzorku se se svými partnery rozešly/rozvedly během těhotenství, anebo v nízkém věku dítěte. Dětem situace s absentujícím otcem nepřipadala nijak zvláštní a nebylo třeba s dětmi mluvit o rozvodu a ujišťovat je, kdo je součástí jeho rodiny. Dle Timotena, Doylové, O'Dweirové je tento typ podpory poskytován především prarodiči ze strany otce (jedna ze strategií, kterou prarodiče volí, aby o vnuče nepřišli), se kterými jsem rozhovor nedělala, což může být další důvod, proč se toto téma v rámci výzkumu neobjevilo.

Prarodiče vystupovali v primární roli a to v pečovatelské. Většina prarodičů hlídala svá vnučata velmi často, i několikrát týdně. Babičky rozlišovaly mezi svou rolí matky a babičky.

Jiřina (babička): *Myslím si, že jsem babička až hodně tolerantní, že jim hodně dovolím, což jsem svým dětem nedovolila. To často mi říkají moje děti, že my jsme tohle dělat nemohly.*

Otýlie (babička): *To je to nejhezčí, co mě v životě potkalo, tohle dítě. Protože to berete jinak, než vlastní děti. O tohle se více bojíte, máte na to víc času, než na vlastní dítě.*

Participantky - babičky na jedné straně vnímaly prarodiče jako velmi benevolentní, které vnučatům leccos dovolí, užívají si s nimi čas a snaží se jim plně věnovat v podobě různých her, a zapojování do aktivit doma i venku. Na druhé straně do jejich role prarodiče vstupuje i role rodičovská z důvodu častého hlídání. Prarodiče vyzvedávají děti ze školy/školky, připravují se s nimi do školy atd.

Jiřina (babička): *Když se dcera rozvedla, tak jsme ho tu měli pořád, brali jsme si ho ze školky, ona ho ráno dala do školky, a já si ho vyzvedla ze školky, nebo i manžel. Měli jsme ho tu od půl třetí do 7*

hodin asi. A to bylo opravdu každý den, někdy jsme ho hlídali i o víkendu, protože chodila do práce i víkendy. Pak když šel do školy, do první třídy, to bylo to samé, že jsem ho odvedla ze školy, nebo jsme si ho v družině vyzvedli, protože ona neměla čas.

U Hany, která žije se svými rodiči, je zapojení prarodičů do rodičovské role mnohem intenzivnější.

Hana (samoživitelka): Když je školní den, tak ho ráno vyprovázejí, když jdu já do práce ráno od 6. Takže dávají pozor na klasické hygienické návyky, aby byl dobře oblečen a měl do školy vše připraveno. A protože půjde do čtvrté třídy (měli školu do půl 1 do 1), tak se o něj starali, než jsme přišla z práce.

Jak bylo již zmíněno výše, prarodiče se nechovali stejným způsobem, je vidět rozdílná role dědečka a babičky.

Světlana (samoživitelka): Vidím, jak se k ní chová, že si s ní povídá a s každým dělá něco jiného. S tou mamkou tráví čas spíše doma a s tatškou dělá věci venku, nějaký sporty. Jízda na kole, chodí do lesa na procházky a s babičkou třeba vaří. Je tam vidět rozdělení role babičky a dědečka.

Takovéto rozdělení bylo patrné u všech prarodičů. Prarodiče naplňovali stereotypní představu o tom, co dělá muž a co žena. Toto rozdělení lze chápat i jako rolový vzor, kdy prarodiče ukazují vnoučatům, jak by to správně mělo fungovat, jak by měla fungovat správná úplná rodina (protože vnoučata nežijí v úplné rodině).

Z důvodu absence otce získával dědeček v neúplné rodině na významu, především pak, kde byl vnuk. Dědeček totiž zastupoval otce v socializačním procesu dítěte.

Radka (samoživitelka): Radek (syn) je na něj (dědečka) zvyklý. Děda je jako náhradní tatínek, taky proto, že je to jediný chlap v rodině.

Ještě mám bratra, ten se o to taky snaží, ale ten kontakt není tak častý, protože bydlí ve Městě, to je asi 50 km. (...) Syn mi řekl, že miluje 3 lidi. Na prvním místě je děda, pak já a pak babička, a pak až táta, protože se s ním málo vídá.

Tato role byla důležitá, aby dědečkové předali svým vnukům „mužské“ schopnosti, nebo ty schopnosti, kterými matka ani babička nedisponují. Tento fakt opět potvrzuje genderové stereotypy o tom, co by měl dělat muž a co žena.

Jiřina (babička): Dědeček zase, když byl kluk malý, tak mu dal prkýnko a hřebíky, ať je zatlouká. Jelikož tam to manželství u dcery, nejsou spolu, tak tam ten chlap přeci jen chybí, takže ten děda mu ukazuje, jak se šroubuje, jak má tohle dělat, jako ty chlapský věci, aby to jednou v životě uměl.

Klára, která má dceru, nijak neproblematizovala nepřítomnost otce, a dědečka rozhodně nestavěla do role náhradního otce. Ani Kláry matka Uršula neviděla problém v socializaci vnučky bez přítomnosti otce a nijak nezdůrazňovala roli dědečka.

Z rozhovorů je nejvýznamnější role prarodiče jako pečovatele, rolového vzoru a vychovatele. Pro některé prarodiče rozvod dcery neměl vliv na vztah s vnučaty, a ani neměl vliv na četnost (snížení či zvýšení) kontaktu. Například Uršula nevnímá, že by rozpad partnerství její dcery Kláry měl vliv na vztah mezi ní a vnučetem.

Tazatelka: Myslíte si, že kdyby Klára měla partnera, starala byste se o vnuče o něco méně?

Uršula (babička): Já si myslím, že ne. Klára se snaží si vystačit sama. I kdyby partnera měla, tak je to jedno. Tam jde o to, když vnučka řekne, že chce jet za babičkou, tak jedou, pokud to jde.

Nejčastější roli, kterou prarodiče ve svých vyprávěních zmiňovali, byla ta pečovatelská. Zajímavým zjištěním této kapitoly je fakt, že dědeček se v případě vnuků stává velmi důležitou osobou. Dědeček je totiž jakýmsi zástupcem otce – představitelem mužské role. Dědeček vnukům předává své vědomosti, učí je mužským pracím. Zatímco u chlapců byla nepřítomnost otce problematizována a byla potřeba vytvořit náhradního otce, který vnuka socializuje, u vnuček nepřítomnost otce nebyla nijak problematizována.

Závěr

Výzkum poukázal na nevýhodné postavení matek samoživitelek na trhu práce. Jako ženy a k tomu matky si participantky byly vědomy diskriminace, které musejí čelit. Pro jedinou živitelku a pečovatelku v jedné roli bylo klíčové najít vhodné zaměstnání, které bude dostatečně flexibilní. Objevuje se problém se zaměstnavateli, kteří většinou neberou ohledy na rodinný život a vyžadují plné pracovní nasazení, které není vhodné pro úspěšné sladění práce a péče. Ženy jsou tak odkázány na dobrou vůli zaměstnavatele, který bude zohledňovat, že zaměstnanec má kromě pracovního života i ten rodinný. Na základě toho ženy nejsou plně svobodny ve výběru zaměstnání, a zároveň jsou vylučovány z určitých segmentů pracovního trhu.

Sladění soukromé a veřejné sféry ženy považovaly za náročné a někdy až vyčerpávající. Matky samoživitelky se často vztahovaly k intenzivnímu mateřství a to ve chvíli, kdy diskutovaly, zda být dobrým zaměstnancem anebo dobrou matkou. Uvědomovaly si společenská očekávání, která se s dobrým mateřstvím pojí. I když většina matek nebyla vystavena stigmatizaci ze strany okolí, v případě jedné matky samoživitelky tomu tak bylo a to ze strany její matky. Viděla svou dceru jako krkavčí matku, která se dostatečně svému dítěti nevěnuje.

Výzkum také ukázal, že role prarodičů v neúplných rodinách je významná. Prarodiče poskytovali několik typů podpory. Nejdůležitější se zdálo být hlídání vnoučat, neboť to ženám umožňovalo lepší sladění soukromé a veřejné sféry. V době, kdy ženy pracovaly, prarodiče vyzvedli vnoučata ze školky/školy, věnovali se jim, a do jisté míry převzali rodičovskou roli. Převzetí rodičovské role s sebou někdy přinášelo konfliktní situace, kdy matky samoživitelky měly pocit, že prarodiči již příliš zastupují jejich roli matky. Emoční a finanční podpora byla také velmi častou formou podpory. V některých případech se prarodiče stávali zdrojem rad. Zatímco emoční a

finanční podpora byla poskytována především ze strany rodičů ženy, hlídání bylo poskytováno prarodiči z obou stran.

Věk, pohlaví prarodičů i vnoučat, geografická vzdálenost, zda jsou prarodiče pracující či nikoliv, prostřední generace (rodičů) byly faktory, které ovlivnily vztah prarodičů a vnoučat. Vliv prostřední generace byl po rozpadu partnerství patrný. Prarodiče ze strany matky jsou aktivnějšími prarodiči, což může být dáno bližším vztahem dcer se svými matkami. Toto zjištění je v souladu s předchozími výzkumy [Chan, Elder 2000; Timonen, Doyle, O'Dwyer 2009]. Ne ve všech případech tomu ale tak bylo, někdy aktivnějšími prarodiči byli ti z otcovské linie. Bylo to většinou zapříčiněno tím, že prarodiče z matky strany byli stále ekonomicky aktivní anebo se nacházeli ve větší geografické vzdálenosti. Je tedy patrné, že vztah mezi vnoučaty a prarodiči je ovlivňován několika determinanty najednou.

Babičky sebe a svého partnera považovaly za rolový model. Vzhledem k tomu, že jejich vnoučata vyrůstala v neúplné rodině, babičky vnímaly za důležité, aby vnouče vidělo, jak to chodí v úplné rodině, kde často kladly důraz na genderové rozdělení rolí.

U vnuků byla absence otce problematizována, a objevovala se potřeba nahrazení otce jiným mužským vzorem. Pro vnuky se stával jakýmsi náhradním otcem dědeček. Dědeček se tak zapojuje do socializačního procesu vnuka, ve kterém se mu snaží ukázat, co je „správná mužská role“. Naopak u vnuček nepřítomnost otce nebyla vnímána jako problém.

Práce zmapovala situaci matek samoživitelek a poukázala na důležitost role prarodičů v neúplných rodinách. Ovšem tato práce byla sepsána na základě výpovědí matek samoživitelek a jejich matek – babiček. Pro získání komplexního pohledu na daný problém by bylo vhodné zapojit do dalších studií pohledy dědečků, prarodičů z otcovy strany, ale i vnoučat.

Budoucí studie by se mohla věnovat více jednotlivým tématům, která v práci jsou uvedena, ale nebyl příliš velký prostor se věnovat každému detailněji. Další práce se mohou věnovat rozdílnému zapojení prarodičů, výhodám a nevýhodám prarodičů ze strany matky a otce. Zahraničních studií je na toto téma hodně, ovšem v českém prostředí takové studie chybí.

Stejně tak by bylo vhodné zaměřit se na proměnu vztahu vnoučat z neúplné rodiny s prarodiči. V této práci byl průměrný věk vnoučete necelých sedm let, nejmladšímu vnoučeti byly dva roky a nejstaršímu bylo dvanáct let. Ačkoliv je patrné, že vztah vnoučat s prarodiči se v průběhu času proměňuje, nevěnovala jsem pozornost vztahu prarodičů s vnoučaty, která jsou ve věku puberty, nebo dokonce dospělosti.

V neposlední řadě by si výzkumnou pozornost zasluhovali noví prarodiče, kteří se v životě vnoučat objevují společně s novým partnerem matky samoživitelky. V mé práci byla pouze jedna žena, jejíž dítě mělo troje prarodiče – ze strany matky, otce, nového partnera. V práci jsem tomuto tématu nevěnovala pozornost, a proto by bylo zajímavé se v budoucnu ubírat tímto směrem.

Použité zdroje

American Sociological Association. 1999. *Code of Ethics and Policies and Procedures of the ASA Committee on Professional Ethics*. Washington.

ATTIAS-DONFUN, Claudine, SEGALEN, Martine. 2002. „The Construction of Grandparenthood“ *Current Sociology*, Vol. 50 No. 2: 281-294.

Český statistický úřad. 2015. Rozvodovost. [online]. [cit. 27. 1. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/rozvodovost>.

Český statistický úřad. 2013. Domácnosti podle výsledků sčítání lidu v letech 1961–2011 (v tisících). [online]. [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20548153/130055140301.pdf/7b4376ed-c5cc-4592-9f52-4c8382672335?version=1.0>.

BENGSTON, Vern L. 2001. „Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds“ *Journal of Marriage and Family*, Vol. 63, No. 1: 1-16.

DENHAM, Thomas E., SMITH, Craig W. 1989. „The Influence of Grandparents on Grandchildren: A review of the Literature and Resources.“ *Family Relations*, Vol. 38 No. 3: 345-350.

DOUGLAS, Gillian, FERGUSON, Neil. 2003. „The role of grandparents in divorced families.“ *International Journal of Law, Policy and Family*. Vol. 17 No. 1: 41-67.

DUBAS, Judith Semon. 2001. „How gender moderates the grandparent-grandchild relationship.“ *Journal of Family Issue*. Vol. 22 No. 4: 478-492.

DUDOVÁ, Radka. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 1 No. 2: 11-14.

DUDOVÁ, Radka. 2007a. „Rozvod a otcovství v České republice.“ Pp. 20-40 in Radka Dudová, Šárka Hastrmanová. Otcové, matky a porozvodová péče. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

DUDOVÁ, Radka. 2007b. „Mateřství po partnerském rozchodu“ Pp. 41-71 in Radka Dudová, Šárka Hastrmanová. Otcové, matky a porozvodová péče. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

DUDOVÁ, Radka. 2009. „Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR.“ *Sociologický časopis*, Vol. 45, No. 4: 753-784.

EDIN, Kathryn, LEIN, Laura. 1997. „Work, welfare, and single mother's economic survival strategies.“ *American Sociological Review*, Vol. 61 No. 2: 253-266.

FERGUSON, Neil, Gillian DOUGLAS, Nigel LOWE, Mervyn MURCH, Margaret ROBINSON. 2004. *Grandparenting in divorced families*. Bristol: The Policy Press.

GAUTHIER, Anne. 2002. „The Role of Grandparents“ *Current Sociology*. (Vol. 50(2)), 295-307.

Gender Studies. 2011. *RODINNÁ POLITIKA: MATKY SAMOŽIVITELKY. TISKOVÉ OZNÁMENÍ.*

GOODSELL, Todd L., BATES, James S., BEHNKE, Andrew O. 2011. „Fatherhood stories: Grandparents, grandchildren, gender differences.“ *Journal of Social and Personal Relations*. Vol. 28 No. 1: 134-154

HAMPLOVÁ, Dana. 2014. „Hlídní vnoučat českými prarodiči v mezinárodním srovnání.“ *Sociologický ústav AV ČR*. Vol. 8, No. 1: 25-40.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. 2010. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří.“ Pp. 11-26 in *SOCIOLOGICA – ANDRAGOGICA 2009*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. 2011. „Matky samoživitelky a jejich situace v České republice“ *Gender Studies*, o.p.s., 3-10.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava, ŠTÍPKOVÁ, Martina. 2014. „Typologie prarodičovství v české společnosti - faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata.“ *Naše společnost*. 15-26.

HÖHNE, Sylva, KUCHAROVÁ, Věra, SVOBODOVÁ, Kamila, ŠTASTNÁ, Anna, ŽÁČKOVÁ Lucie. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV, v.v.i.

HORSFALL, Briony, DEMPSEY, Deborah. 2013. „Grandparents doing gender: Experiences of grandparents and grandfathers caring for grandchildren in Australia“ *Journal of Sociology*. Vol. 0 No. 0: 1-15

CHAN, Christopher G., ELDER, Glen H. 2000. „Matrilineal Advantage in Grandchild-Grandparent Relation“ *The Gerontological Society of America*. Vol. 40, No. 2: 179-190.

CHRISTOPHER, Karen. 2012. „Extensive Mothering Employed Mothers' Construction of the Good Mother.“ *Gender & Society*. Vol. 26, No. 1: 73-96.

Justice.cz. 2011. „ Přehled o pravomocných rozhodnutích soudů v opatrovnických věcech - počet práv.“ [online]. [cit. 23. 3. 2015]. Dostupné z: http://cslav.justice.cz/InfoData/servlet/FileServlet?tabulka=ccav_dokument_sestavu&sloupec=obsah_dokumentu_html&where=id_dokumentu=280241&typSloupec=html&fileName=null.

KICZKOVÁ, Zuzana. 2011. „Kategorie veřejného a súkromného pri analýze mocenskej asymetrie rodov. Retrospektívy a perspektívy.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*. Vol. 12, No. 1: 13-24.

KŘÍŽKOVÁ, Alena. 2007. „Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 8 No. 2: 60-67.

KŘÍŽKOVÁ, Alena, PENNER, Andrew M., PETERSEN, Trond. 2008. „Genderové nerovnosti v odměňování na stejné pozici: Sociální vyloučení žen“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 8 No. 2: 55-66.

KUCHAŘOVÁ, Věra. 2007. *Rodina a zaměstnání V. Neúplné rodiny (Deskriptivní fáze analýzy)*. Praha: VÚPSV, v.v.i.

MAŘÍKOVÁ, Hana, Alena KŘÍŽKOVÁ, Marta VOHLÍDALOVÁ. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.

MAŘÍKOVÁ, Hana, VOHLÍDALOVÁ, Marta. 2011. „Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 12 No. 2: 3-15.

Ministerstvo spravedlnosti ČR. 2012. Statistický přehled soudních agend. První část.

NELSON, Margater K. 2006. „Single Mothers „Do“ Family.“ *Journal of Marriage and Family*. Vol. 68, No. 4: 781-795.

SAGE. Nedatováno. INTRODUCTION TO APPLIED THEMATIC ANALYSIS. [online][cit. 9. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.sagepub.com/upm-data/44134_1.pdf, 3-20.

SARKISIAN, Natalia. 2006. „Doing Family Ambivalence“: Nuclear and Extended Families in Single Mothers' Lives“ *Journal of Marriage and Family*. Vol. 68, No. 4: 804-811.

TEACHMAN, Jay D., PAASCH, Kathleen M. 1994. „Financial Impact of Divorce on Children and Their Families“ *The Future of Children*. Vol. 4, No. 1: 63-81.

TIMOTEN, Virpi, DOYLE, Martha, O'DWYER, Ciara. 2009. *The Role of Grandparents in Divorced and Separated Families*. Dublin: School of Social Work and Social Policy Trinity College Dublin.

Seznam příloh

Příloha č. 1. Protokol rozhovoru s matkami samoživitelkami

1. Charakteristika matek
 - a. Věk
 - b. Rodinný stav
 - c. Počet dětí
 - d. Vzdělání
 - e. Zaměstnání
2. Vzpomínky na vlastní prarodiče
3. Samoživitelství
 - a. Co samoživitelství pro matku znamená
 - b. Harmonizace péče a práce
 - i. Důležitost prarodičů?
 - c. Role partnera po rozvodu
4. Prarodičovství
 - a. Jak se prarodiče zapojují a jak často
 - b. Rozdílnost/stejnost otcovské a mateřské linie
 - c. Rozdílnost/stejnost babičky dědečka
 - d. Vztah a vývoj vztahu s vnoučaty
 - e. Konfliktní situace (neshody ohledně názorů na výchovu atp.)
5. Idealizace prarodičovství
 - a. Ideální babička a dědeček (rozdílnost/stejnost rolí)
 - b. Jak si matky představují sebe jako babičku?

Příloha č. 2. Protokol rozhovoru s babičkami

1. Charakteristiky babiček
 - a. Matka samoživitelky
 - b. Věk
 - c. Rodinný stav
 - d. Důchod/zaměstnání
 - e. Počet dětí
 - f. Počet vnoučat
2. Vzpomínky na vlastní prarodiče
3. Mateřství
 - a. Organizace péče a chodu domácnosti
 - b. Otec x matka
 - c. Porovnání se s vlastní matkou
 - d. Porovnání mateřství s prarodičovstvím
4. Prarodičovství
 - a. Jak se prarodiče zapojují do péče o vnoučata a jak často (jak s vnoučaty tráví čas)
 - b. Rozdílnost/stejnost otcovské a mateřské linie
 - c. Rozdílnost/stejnost babičky dědečka
 - d. Vztah a vývoj vztahu s vnoučaty
 - e. Konfliktní situace (neshody ohledně názorů na výchovu atp.)
 - f. Nastalé změny po rozvodu dcery
5. Idealizace prarodičovství
 - a. Ideální babička a dědeček (rozdílnost/stejnost rolí)
 - b. Porovnání s vlastním prarodičem
 - c. Něco, co by chtěly změnit na vztahu s vnoučaty, nebo s dětmi

Příloha č. 3. Tabulka s informacemi o matkách samoživitelkách

Jméno matky samoživitelky	Věk	Rodinný stav	Počet dětí (věk)	Vzdělání	Zaměstnání
Martina	27	Rozvedená	1 (5 let)	Střední s maturitou	Administrativní pracovnice
Jasmína	37	Rozvedená	1 (12 let)	Střední bez maturity	Pedagožka
Barbora	30	Rozvedená	2 (8 let, 2 roky)	Střední s maturitou	Mateřská dovolená
Sabina	36	Rozvedená	1 (8 let)	Vysokoškolské	OSVČ
Radka	35	Rozvedená	1 (7 let)	Střední s maturitou	Prodavačka
Světlana	27	Rozvedená	1 (7 let)	Základní	Práce v restauraci
Hana	34	Svobodná	1 (9 let)	Střední bez maturity	Dělnice
Zuzana	27	Svobodná	1 (6 let)	Základní	Dělnice
Klára	24	Svobodná	1 (3 roky)	Střední s maturitou	Administrativní pracovnice
Iveta	35	Rozvedená	1 (8 let)	Střední s maturitou	Administrativní pracovnice

Příloha č. 4. Tabulka s informacemi o babičkách

Jméno babičky	Matka samoživitelky	Věk	Rodinný stav	Důchod/zaměstnání	Počet dětí (pohlaví)	Počet vnoučat (z neúplné rodiny)
Vanda	Hana	60	Vdaná	Důchod	3 (2 dcery, 1 syn)	3 vnoučata (1 vnuk/neúplná rodina; 2 vnučky/úplná rodina)
Helena	Martina	45	Vdaná	Pracující	3 (2 synové, 1 dcera)	1 vnuk (neúplná rodina)
Otýlie	Iveta	63	Vdaná	Pracující	2 (dcera, syn)	1 vnuk (neúplná rodina)
Kateřina	Zuzana	56	Rozvedená	Pracující	3 (3 dcery)	3 vnoučata (vnučka/neúplná rodina; vnuk + vnučka/neúplná rodina)
Uršula	Klára	50	Rozvedená	Pracující	1 (dcera)	1 vnučka (neúplná rodina)
Sofie	Sabina	64	Vdaná	Důchod	2 (2 dcery)	3 vnoučata (vnuk/neúplná rodina; vnuk + vnučka/úplná rodina)
Božena	Barbora	61	Vdaná	Pracující	1 (dcera)	2 vnučky (neúplná rodina)
Jiřina	Jasmína	65	Vdaná	Důchod	2 (dcera, syn)	2 vnuci (vnuk/neúplná rodina; vnuk/úplná rodina)

RESUMÉ

In my bachelor thesis I have focused on intergenerational relationships, specifically on the role of grandparents in single-parent families. The work is divided into theoretical and empirical part and results. The theoretical part is devoted to the phenomenon single motherhood, where I deal with the economic situation of single mothers, harmonizing the private and public spheres and the manner in which a single mother disrupts the standard expectations of what should be the role of a mother in the family. The next section is devoted to the grandparenthood in single-parent families, where I focus on grandparents and how they help adult children, and what kind of relationship they have with their grandchildren and how their relationship is affected.

A qualitative research with mothers and grandmothers was conducted to analyse the role of grandparents in single-parent families. My research questions ask: Which experiences do single mothers have, how do they combine private and public life? How grandparents help to single mothers and how they dedicate to their grandchildren and what affects their relationship.

The research shows that single mothers have a difficult situation on the labour market and have problems with combining private and public life. Grandparents in single-parent families occupy an important role. Single mothers are supported by grandparents both financially and mentally. Grandparents have the carefree environment for their children, socialize grandchildren, in some cases, grandparents represented a parental role. In the case of grandsons grandfathers proved to be an important role model due to the absence of a father. On the other hand, intergenerational relationships are not only harmonious, but there is also a lot of conflicting situations that require negotiation.